

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

גיליון מס' 55

אתרים

לגעת בעבר ולשמרו למחר

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל | ניסן תשע"ה | אפריל 2015 | www.shimur.org.il

איקומוס ישראל: רוח המקום - רוח הרחוב
אדריכלות: "כפר ילדים עפולה" - אתר שימור בהתהוות
שימור קמפוסים - קמפוסים בארצות הברית כמקור לבחינת תכניות שימור קמפוסים בארץ
קהילה משמרת - מהצהרת ונציה להצהרת בורה ולגישות עכשוויות המקדמות שימור חברתי

פרופ' סעדיה מנדל - אדריכל - יו"ר הוועד המנהל, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

תחנת הרכבת בירושלים - היכן הסיפור? צילום: איציק שויקי

שלי מסתכמת בכך שהסיפור שאותו רצינו לספר על אודות התחנות ועל אודות המושבה הטמפלרית, לא סופר. המתחמים לא מצליחים לספר את סיפורם האמיתי. מטרת הזכיון היא בראש וראשונה להרוויח, וזו במקרים שהזכרנו עומדת בסתירה לתרבות השימור. אפשר לתת זיכיון להקים באחד הבניינים מסעדה ובאחר חנות ספרים, אבל המתחם חייב להישאר בשליטה מלאה של הרשות, באותה מידה שלא יעלה על הדעת להפריט את כיכר דיזנגוף או את רחוב אלנבי. עלינו ללמוד מן הדוגמאות שאותן ציינתי לקראת הבאות.

אנו רוצים להאמין שבעניינים חשובים אנו פועלים באופן רציונלי, כלומר לפי השכל, אבל לא כך הדברים במציאות. אם נבחן את הדברים לאשורם, נגלה שפעלנו "מהבטן" ולעתים לפי נטיות הלב. בחלק גדול מהמקרים אנו פועלים על פי מה ש"מקובל לחשוב" ה-trend או האפנה. בהקשר לנושא שלפנינו אני מתייחס לאגדה ושמה הפרטה.

בניגוד לתקופות שבהן רוב העשייה במדינה נוהלה על ידי הסוכנות, ההסתדרות, העירייה או הממשלה, פשטה לפני מספר שנים האגדה שכל מה שמפריטים מצליח, שהיזמה הפרטית פועלת בצורה יעילה יותר מן הגופים הציבוריים המסורבלים. בהקשרים מסוימים ייתכן שזה אמנם כך, אך הנקודה שאותה אנו רוצים להעלות למודעות בפני העוסקים בכך, היא שכאשר מדובר במתחם לשימור - ההפרטה אינה מיטיבה עמו, וזאת בלשון המעטה.

מסקנה זו נובעת מניסיון שהצטבר לאחרונה משלוש דוגמאות מוחשיות: תחנת הרכבת הישנה ביפו, מתחם המושבה הטמפלרית שרונה בתל אביב ותחנת הרכבת הישנה בירושלים.

המכנה המשותף לשלוש הדוגמאות הוא שמדובר בשטח ציבורי נרחב שבו פזורים מספר מבנים לשימור. בשלושת המקרים הופרט המרחב כולו - השטח והבניינים שבתוכו. למרות לא מעט הבטחות ואשליות, נטלה פעולה זו מן הרשויות את השליטה על הפרויקט, ובעיקר על הנעשה במרחב הציבורי. הזכיון מרגיש "בעל-הבית" על השטח וכל מה שבתוכו. והתוצאה? מה קיבלנו אנחנו הציבור כתמורה?

פגשתי רבים אשר אמרו לי על כל אחד מן המתחמים שאותם הזכרתי: "זה מקום נחמד, הצטלמנו, והמרק היה טעים". אחרים הטעימו שהם לא בדיוק הבינו מה הם רואים. הביקורת

דבר המנכ"ל

חברות וחברים יקרים,

לכאורה, שהטרשים תחת רגליהם וההר הנישא והחשוף למולם, סיפורי הלוחמים מול הקושי, הכאב, הנחישות, החברים הפצועים והנופלים שלידם. אי אפשר היה שלא לחוש בעצמת ההתרחשויות שעבורנו, בני הדור שבאו לאחר המלחמה היא ב-1948, מהוות פרק מלמד ומעורר מחשבה, הן על המחיר הן על מחויבותנו שלנו כלפיהם. מפגשים כאלה, ראוי שנעלה לבמה הציבורית מעת לעת, בבואנו ללמד פרק בדרכים לעצמאותנו, דרכים שגם היום לא פגה הרלוונטיות שלהן.

בהזדמנות זו, ברצוני להביע תודה והוקרה לשרת התרבות והספורט ח"כ לימור לבנת, עם סיום תפקידה. ח"כ לבנת העלתה את נושא השימור על ראש סדר היום של משרד התרבות והספורט, הובילה עשייה רבה בתחום זה, והעניקה סיוע רצוף וחשוב לכלל הפעילות של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. ברכותינו להמשך הדרך.

שלכם,

עמרי שלמון

מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גיליון זה מוגש לכם ערב שבוע שימור אתרים תשע"ה. כמדי שנה זו השנה ה-31, נערכת המועצה על כל גווניה והיקפיה לשבוע זה הממקד, ולו במקצת, את כלל הפעילות בכל מקום ואתר. התוצרים הניכרים בשטח הם פועל יוצא של השקעה והתמדה, מתוך אמונה בצורך ללמד, לחשוף ולהנחיל את מורשתנו כאן בארץ, ופרי עבודה של מתנדבי המועצה, נאמני השימור, חברי העמותה ומוסדותיה ופעילות רצופה, יום יומית, של עובדי המועצה. כבשנים עברו כך בשנה זו, נמקד זרקור למתרחש בשימור הפיזי, בעבודות ההצלה, בשדרוג אתרי הביקור ובפתיחתם לקהל הרחב, ובקיום ימי עיון וסיורי שימור ומורשת.

בי"א בניסן - יום השנה לקרב השני במצודת כ"ח - קיימנו שיח לוחמים. נכון, שנים רבות עברו מאז אותם ימי חמסין כבד שבהם נערכו שלושה ניסיונות לכיבוש המצודה החולשת על הגליל המזרחי ועל הדרך לאצבע הגליל, אך דווקא משום כך ומתוך עצמת ההתרחשויות, היה זה מפגש מרגש מאין כמותו. ביני לבני שחתי שזהו למעשה סיפורו של הסרט "להציל את טוראי ריאן", סיפורם של הלוחמים הפשוטים

רקע אישי

צבי ארקין, אביו של סבי, היה אחד מ-11 המייסדים של מוזכרת בתיה ובבית שבנה בשנת תר"ן-1890 נולדתי גם אני. הבית קיים עד היום ולשמחתי גרה בו היום משפחת אחי הצעיר אחיעזר (יו"ר המדרשה למורשת הציונות במוזכרת בתיה).

ישראל ארקין בחזית בית הוריו. צילומים: אסתי ארקין

עקיר (עגיר) העוין, וחזרתי להתגורר בבית. בצבא שירתתי כקצין קשר בחטיבת גבעתי והשתחררתי בדרגת סרן. לאחר השירות הצבאי יצאתי ללימודי כלכלה ויחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית, והמשכתי לתואר שני באוניברסיטת קורנל בארצות הברית.

ליר שלט המועצה המוקדש לבית הספר במזכרת בתיה שבו למד ארקין

כשהייתי סטודנט עבדתי אצל רענן וייץ, מי שהיה מנכ"ל המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית, והוא הציע לי להשתלב בעבודה כמתכנן במחלקה. לאחר מכן עבדתי באגף התקציבים במשרד האוצר במשך 12 שנה. במהלכן שימשתי כרפרנט משרד הבריאות, כרפרנט משרד החקלאות, כמרכז ענפי הכלכלה, כממונה על הסובסידיות וכסגן הממונה על התקציבים. בהמשך כיהנתי כמנכ"ל "דשנים וחומרים כימיים", כממונה על התקציבים במשרד האוצר, כמנכ"ל אגרסקו וכמנכ"ל ויועץ של חברות שונות. בד בבד שימשתי כמרצה בטכניון ופרסמתי מאמרים מקצועיים.

כיצד התחלת לפעול במסגרת המועצה לשימור אתרים?

כיום אני מתגורר עם רעייתי אסתי ביישוב כרמי יוסף. בביתו של ידידי רפי רמון (חבר הוועד המנהל של המועצה), התקיימה לפני כעשור אספה לצורך חשיפת המועצה ופעולותיה בפני הציבור. במסגרת זו גויסו חברים חדשים לעמותה. לאחר האספה פנו אליי בבקשה שאצטרף כחבר בוועדת הכספים. עוד בטרם התכנסה הישיבה הראשונה של הוועדה שבה הייתי אמור להשתתף, ביקש מנכ"ל המועצה לשעבר יוסי פלדמן כי אני אשמש כיו"ר. מאז ועד היום אני משמש בתפקיד זה בהתנדבות.

מהו הבסיס התקציבי של המועצה?

ככל ארגון ציבורי מתבססת המועצה על המערכת הכספית. הבעיה המרכזית בניהול הצד הכספי של המועצה היא שעבודתה תלויה בעיקר בתקציבי מדינה. זוהי בעיה כרונית, משום שבכל שנה יש להגיש תקציב ולהמתין עד שיאשרו אותו. השנה למשל, בשל הבחירות, לא ברור כלל אם ומתי יאושר התקציב. עם זאת, המועצה אינה יכולה להפסיק לפעול. אני נוקט עמדה של "לא לעצור את הגלגלים", כלומר

בראשית הציונות התעוררה השאלה האם יהודים יכולים בכלל ליישב את ארץ ישראל. בין הפעילים היה הרב שמואל מוהליבר שביקש לעודד את ניסיונות ההתיישבות. לשם כך נפגש הרב מוהליבר עם הברון אדמונד דה רוטשילד בסוכות תרמ"ג (ספטמבר 1882) והברון הסכים לסייע להתיישבות. הסיכום היה שיעלו ארצה עשרה גברים ויעברו הכשרה במקוה ישראל. הברון קבע כי אם יעמדו בקריטריונים של ההכשרה, יוכלו לעלות להתיישבות. הרב מוהליבר ביקש להביא ארצה אנשים שהיו עובדי אדמה מנעוריהם כדי שיוכלו להיעזר בניסיונם ולעמוד בקשיי העבודה החקלאית. האנשים שנבחרו הגיעו מכפר קטן בשם פבלובה (רוסיה הלבנה), הצמוד לעיירה רוזינוי. בסופו של דבר עלו ארצה 11 אנשים ולא עשרה, על מנת להבטיח מניין. מכל משפחה עלה ארצה נציג אחד, מלבד משפחת ארקין שלה היו שני נציגים (צבי ויעקב ארקין).

העולים היו אמורים לשהות במקוה ישראל כארבעה חודשים, אך נשארו במקום כשמונה חודשים משום שהתקשו למצוא קרקע מתאימה, הדומה לקרקע שאותה עיבדו בגולה. בסופו של דבר, בחשון תרמ"ד (נובמבר 1883) עלו להתיישבות על אדמות הכפר עקיר והקימו מושבה לתפארת.

אמי הייתה בת דודתו של אבי שעלתה ארצה לבד מרוזינוי בשנת 1925. לאחר נישואיהם המשיכו הוריי לטפח את המשק החקלאי בעזרת כל המשפחה: אחי אליעזר משה ארקין שנפל בשנת 1947 בהתקפת הפלמ"ח על תחנת הרדאר בחיפה, עמיהוד, אחיעזר ואני. למעשה גדלתי בתרבות חקלאית של ימי התנ"ך. דשנו עם מורג וחרשנו בעזרת גמלים והיה לנו משק קטן של ירקות. בקיץ גידלנו עגבניות ומלפפונים ובחורף סלק, בצל, כרוב וכרובית.

את השכלתי רכשתי בבית הספר העממי במוזכרת בתיה. בתיכון למדתי בבית הספר המאוחד ברחובות. התחלתי את הלימודים בספטמבר 1947 ואז פרצה מלחמת העצמאות. בשל המצב הביטחוני והקושי להגיע ממוזכרת בתיה לרחובות, גרתי אצל משפחת בן דוד ברחובות שבניה גויסו ואחד מהם, יהודה, נפל במלחמה. נסעתי ללימודים בכל יום שני ונשארת אצלם ברחובות עד יום חמישי. באביב נכבש הכפר

לצד הרוחני, ונוצר נוהג שבתום ישיבות הוועדה אני מסיים בדברי תורה המתאימים לרוח השעה, בדרך כלל פסוקים מתוך פרשת השבוע או דברי חכמים בהקשר של החגים.

כיצד משפיע הגידול בהיקפי העבודה על היכולת הביצועית?

בשנים האחרונות אכן חל גידול עצום בהיקפי העבודה של המועצה, בסיועם של אגף מורשת במשרד ראש הממשלה ומשרד התרבות, שבא לידי ביטוי בתקציב. עם זאת אינני סבור שהדברים צריכים להוביל בהכרח לגידול במצבת כוח האדם. מניסיוני בניהול חברות וארגונים בעבר אני יכול לומר בוודאות כי לעתים אפשר להגיע להישגים יפים באמצעות צעדי התייעלות, ללא תוספת עובדים. כמו כן, לרשות המועצה עומדים מתנדבים רבים שמספרם הולך וגדל ואלו מצליחים לטפל בנושאים רבים ולהסיר מן העובדים חלק מן המטלות.

מהו חזונו לעתיד המועצה?

המועצה הצליחה להביא לשימורם של מאות אתרים בארץ, חלקם אחרי מאבקים ציבוריים שבהם הושקע מאמץ רב, חלקם באמצעות שיתופי פעולה עם רשויות מקומיות ועם גורמים פרטיים. המועצה גם לוקחת חלק במלאכת השימור עצמה באמצעות הזרוע של צוותי השימור שהכשירה. כיום קיימים בארץ לא מעט אתרים שהם בהחלט מודל לשימור או לשימור חלקי, כגון אתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ברחובות, מחנה המעפילים עתלית ומזכרת בתיה. אין לי ספק שהמועצה צריכה ותמשיך לפעול בכיוון זה. שני הנושאים המרכזיים שצריכים לדעתי לעמוד במוקד פעילות המועצה בשנים הבאות הם נושא התחזוקה ונושא השמשת המבנים. בשני המקרים אני מצפה מהרשויות המקומיות לקחת אחריות ביצועית ולאפשר למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ללוות את התהליך. באותם מבנים ומתחמים שהפכו לאתרי מורשת אין בעיה של השמשה כי הם קיבלו מעמד של אתר ואילו תחזוקת השימור מטופלת באמצעות תקציבים שונים שהוקצו להם. באתרי המורשת הדגש צריך להיות על הגדלת מספר המבקרים, ועל המועצה לעשות כל שביכולתה על מנת לסייע בתחום זה. הבעיה האקוטית יותר היא במבנים ששומרו אך עדיין לא נמצא להם שימוש. על המועצה להפגין יצירתיות ולסייע לרשויות לאתר רעיונות להשמשתם.

ולסיכום, ואולי החשוב מכול, על אנשי המועצה להיות ערניים ולעקוב באופן רציף אחר המתרחש בתחומי הבינוי והפיתוח בארץ ולעמוד על המשמר על מנת שמפעל המורשת ימשיך לשגשג למען הדרורות הבאים.

בכניסה לבאר עדן

עלינו להמשיך ולקדם את העבודה, אך עלינו להיערך לאפשרות שיתעוררו בעיות ולהכין עצמנו באופן מעשי להתמודדות עם מה שעלול להתרחש. כאשר מדובר בתקציבי פיתוח, אם יש בעיה של תזרים כספי, אפשר לעצור פרויקטים וזה לכאורה פשוט. עם זאת, יש לזכור כי המשמעות היא שמעבר לכך שלא נביא מיזמי שימור לידי גמר, הפסקת העבודה עלולה להביא להידרדרות במצבם של אותם מבנים ואתרים. בתקציב השוטף הקושי הוא אף גדול יותר. כאן אין גמישות תקציבית משום שמדובר בשכר העובדים ובהוצאות כלליות. את אלה קשה מאוד לעצור וזוהי אחריות גדולה המוטלת על הנהלת המועצה, ועל ועדת הכספים המאשרת את המשך הפעילות.

מהן דרכי הפעולה של ועדת הכספים?

חברי ועדת הכספים הם ישראל ארקין, תלמה גליקסמן, יצחק רוגוב, רפי רמון, יוסי מורנו, חיים צבן, מיכאל גינזבורג ויעקב גונצ'רובסקי. הוועדה מתכנסת כשש פעמים בשנה. במחלקת הנהלת החשבונות פועל צוות מקצועי ומיומן בראשותם של המשנה למנכ"ל ומנהל הכספים שלמה קופל, יחד עם חשבת המועצה רחל שוויצר. כיו"ר הוועדה, אני מקבל מהנהלת החשבונות את דוח ביצוע התקציב ויחד אתם, מכין את הישיבות. בדיוני הוועדה אנו מטפלים בשני נושאים מרכזיים:

1. בחינת התקציב לשנה הקרובה, שהוא למעשה תכנית העבודה לאותה שנה.
2. מעקב אחר ביצוע התקציב של השנה השוטפת, הן בצד ההכנסות הן בצד ההוצאות.

אנו רואים את עצמנו כמי שלוקחים אחריות על הנושא הכספי יחד עם ההנהלה. כחלק מתהליך העבודה, אני מדווח לוועד המנהל בשם ועדת הכספים על מצב התקציב מבחינת הביצוע ומעלה את התחזיות לשנים הבאות. בעקבות זאת בדרך כלל מתקיים דיון מעמיק, ותפקידי ללבן את הסוגיות ולתת מענה לשאלות ולדילמות שמעלים החברים. פעמים רבות אני לא שקט על שאני לא מעורב יותר בנושא הכספי כי כל הפיקוח מתבטא בדיונים של ועדת הכספים. ככלל אני רואה בוועדה את הגורם שאליו יש לפנות כשמתכוונים לבצע שינוי עקרוני במערכת. לדוגמה כשמתכננים הגדלה במצבת כוח האדם או בשינויים ברמת השכר וכד'. חריגות וגירעונות בתקציב הפיתוח יש לתכנן כיצד לכסות. התפיסה שלי במעורבותי במועצה היא ליברלית ואני מאמין בגמישות, אך מתוך האחריות האישית שלי כלפי המערך הכספי, אני דורש עדכוני שוטפים וכמובן מנהל תקין. בתוך העיסוקים הכרוכים בצדדים המעשיים של תפעול המועצה חשוב לי מאוד להתייחס גם

בית הכנסת במזכרת בתיה. צילום: אלכס ליבק

רח' קורדוברו. בנייה טורית ללא רווחים וחזית רציפה. מאפיין בולט בשכונת פלורנטיין המייחד אותה משאר תל אביב

הדיון ברוח המקום מוצא את ביטוי בפעילות המתמקדת בשימור (Conservation) של הגרעין ההיסטורי העירוני ובתהליכי ההתחדשות המתקיימים בו. התייחסות רחבה זו מבטאת מודעות לקיומה של רוח המקום והבנה כי יש לתת עליה את הדעת בשימור ובחידוש מרקמים בנויים, עירוניים. חשיבה זו מעניקה לפעולת השימור מעמד בשיח התכנוני העכשווי הדוגל בקיימות ובעדעה שגם הדורות הבאים זכאים ליהנות מהמורשת המוחשית והבלתי מוחשית, המגולמת בגרעין ההיסטורי העירוני. את ההגדרה המתייחסת ל"שימור רוח המקום" ניתן להמיר ב"שימור רוח הרחוב". צירוף לשוני זה מתמקד במרקם בנוי שהרחוב משמש בו ציר מרכזי, ושימור הפריטים כולם (תשתיות, בניינים וגנים) תלוי בציר זה ומתייחס אליו. דוגמה להתייחסות זו הוא התהליך התכנוני המתקיים בשכונת פלורנטיין בתל אביב, שבמסגרתו נעשה ניסיון לשמור על השכונה ההיסטורית ועל רוחה כחלק מתהליך התחדשותה. בחינת התהליך התכנוני המתקיים בשכונת פלורנטיין במסגרת מִחְקְרֵי "שימור מנקודת המבט של הרחוב: רחוב אלנבי ושכונת פלורנטיין בתל אביב", מצביעה על כך שהתייחסות תכנונית כוללת, המשלבת חקירה מעמיקה של מאפייני רחובות השכונה, יוצרת הכרה בחשיבותה של רוח הרחוב ומאפשרת התייחסות אליה במסגרת תהליכי שימור והתחדשות עירונית.

רח' ידידיה פרנקל פינת רח' שטרן. סגנונות אדריכליים היסטוריים בשכונת פלורנטיין, כמרכיב חשוב ביצירת רוח המקום. צילומים: נגה די סגני

משמעותן של ערים, ובפרט של רחובותיהן, גדולה מסך רכיביהם. רחובות הערים אינם מהווים תשתית פיזית ליצירה האדריכלית ולמרחבים הציבוריים בלבד, אלא הם מגלמים בתוכם משמעות ואופי מסוימים, הנוצרים מהחיבור הייחודי של מרכיביהם הפיזיים והתהליכים החברתיים, הכלכליים והתרבותיים המתקיימים בהם. בשיח התכנוני והאקדמי מכונה אופי זה "רוח המקום". רוח זו נוצרת מכל הפריטים המוחשיים והרוחניים המעצבים מרחב מסוים, מייחדים אותו ממקומות אחרים ומקנים לו משמעות וערך בקרב המתגוררים בו או בקרב המתייחסים אליו (הצהרת קוויבק 2008). חשוב להדגיש כי מחקרים אחרים רואים ברוח המקום תופעה מורכבת הרבה יותר מהגדרתה האקדמית. יש הסוברים כי מהות רוח המקום טמונה באדם עצמו ובתחושותיו התלויות במשתנים שלא תמיד ניתן להסבירם, כגון התנהגויות, מחויבות, זיקה, ידע על המקום ועוד. אחרים רואים בקשר למקום גורם המשפיע על רוח המקום ומאפייניה; השילוב בין המערך הפיזי, הפעילויות הכלכליות, החברתיות והמשמעות של המקום עבור המשתמשים בו, נתפס כגורם מרכזי שיוצר את תחושת המקום ואת אופיו. למרות נקודות המבט השונות המובאות במחקרים אלה ואחרים, ניכר כי אצל רבים קיימת נקודת מוצא אחידה: המערך הפיזי והמורשת האדריכלית הם גורמים מרכזיים בגיבושה של רוח המקום.

שד' ושינגטון. הסגנון הפלורנטיני הייחודי לשכונה, המאפיין בציר מרכזי בולט שממנו יוצאות מרפסות אורכיות

שד' ושינגטון. 'רוח המקום' בפלורנטיין: תמהיל של אוכלוסייה ותוקה ממעמד נמוך ואוכלוסייה סטודנטילית חדשה, ועירוב שימושים של מגורים, מלאכה ומסחר, בשכונה היסטורית שופעת סגנונות אדריכליים

בית היוצר, נווה זוהר. צילום: עפר יוגב

אכסניית בית היוצר

בראשית שנות ה-60 של המאה הקודמת, יזם ראש מועצה אזורית תמר הראשון יהודה אלמוג, הקמת שלושה מרכזים: מרכז לימוד וחינוך ומוזאון למרגלות מצדה (הוקם); "בית היוצר" בנווה זוהר, מרכז המבקרים למפעלי ים המלח (הוקם); מרכז לימוד וחינוך בעין גדי (לא הוקם). בעקבות זאת, הוזמן אדרי' שמואל מסטצ'קין לתכנן קומפלקס מבנים לטובת מפעלי ים המלח, שהיו באותה עת תאגיד ממשלתי. המתחם נחנך בשנת 1971 וכלל מבני מגורים לעובדי המפעל ומבני שירות בקרבת המבנה של מועצה אזורית תמר. נוסף על כך תכנן מסטצ'קין מבנה למרכז המבקרים של מפעלי ים המלח וצמוד אליו אכסניה בבנייה מדרוגת בהתאמה לטופוגרפיה. המבנים נוצקו בבטון וחופו באבנים מקומיות שאינן מעובדות.

מרכז המבקרים "בית היוצר" נבנה בסגנון הבינלאומי והוא בעל שני מפלסים שאליהם עלו במסלול מתון סביב המבנה. המפלס התחתון שימש כאולם הרצאות וכינוסים, במפלס העליון מרפסת תצפית לעבר ים המלח ומפת תבליט של ים המלח. בבית היוצר הוצגה סירת העץ המשוקמת של תומס מולינה, חוקר ים המלח אשר ב-1847 שט בירדן לעבר ים המלח ועל שמו נקראת הכף הדרומית של הים.

במהלך השנים נהרסו מבני המגורים בנווה זוהר, ובראשית שנות האלפיים ננטשו מרכז המבקרים והאכסניה. אסף מדמוני, חבר נאות הכיכר, היה

אחרון מפעילי מרכז המבקרים ולדבריו "צוות ממפעלי ים המלח אסף את כל הציוד והחומר, והעביר הכול לתחום המפעל בסדום. וכך בא הקץ למבנה מפואר ובעל רוח ציונית גדולה".

ועדת השימור במועצה אזורית תמר החליטה לאחרונה להכניס את בית היוצר לרשימת השימור המקומית, ללא האכסניה הצמודה אליו. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל דורשת לשנות את ההחלטה משום שהאכסניה מהווה חלק מהמתחם ואין להפריד ביניהם.

ירושלים

התנגדות המועצה להקלות בנייה בבית הרב קוק

המגרש שבו ממוקם בית הרב קוק נרכש בשנת 1871 סמוך לנחלת שבעה על ידי "ועד הכוללות פרושים וחסידים", לצורך הקמת שכונה רביעית מחוץ לחומות בשם "נחלת ישורון", אולם התכנית לא יצאה אל הפועל מחוסר אמצעים.

בשנת 1873 עבר הנדבן היהודי דוד רייזו ינובר מהעיר העתיקה, להתגורר בשכונת נחלת שבעה. בהשפעת ר' יוסף ריבלין, אשר קרא למאזיניו לתרום למען הקמת שכונות יהודיות נוספות מחוץ לחומות, נרתם לרעיון והשקיע ממון רב. כך הוקמה השכונה למען עניי כולל הפרושים והחסידים, שנקראה על שמו של דוד רייזו "בית דוד". השכונה נבנתה בדגם של מלבן, סביב חצר פנימית, כשקירות הבתים מהווים מעין חומה סוגרת כלפי חוץ. בשנת 1902 עברו משרדי "הוועד הכללי כנסת ישראל" למקום, ובית דוד הפכה לשכונה שוקקת חיים.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שהיה רבה הראשי של ארץ ישראל, קבע בה את משכנו בשנים 1921-1935, ולצורך מגוריו הושלמה הקומה באגף המערבי של הבניין. לפני כ-20 שנה אושרה תב"ע 3623 לתוספת קומה ולהקמת בניין בן שלוש קומות בסמוך. בית הרב קוק נכלל בתכנית בניין עיר מוגנומנטים מס' 2079, סעיף 53, שבו נכתב מפורשות כי לא ניתן לשנות את מראהו של בניין המיועד לשימור. המועצה לשימור אתרים

מתנגדת למתן הקלות ולתוספת שתי קומות, ומבקשת ממשלת ישראל לבצע חילופי שטחים להקדש האשכנזי. כך תישמר לדורות הבאים החצר ההיסטורית שבה התקיימו אספות לקהל הרחב על ידי הרב קוק.

הרס בית ברחוב מלכי ישראל 46

הבית נבנה בשנת 1909 בשכונה שהתפתחה סביב מתחם שנלך, ושימש למגורי הצוות של בית היתומים הסורי ששכן במתחם. בניין זה הוא האחרון ששרד מבין שלושה מבנים שנבנו ברחוב בדגם של בתי איכרים בגרמניה. הבית נהרס כנראה על ידי תלמידי ישיבת רוזין הסמוכה, אף שנועד לשימור מחמיר (מונומנט). מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הגישה תלונה למשטרת ישראל ופנתה לעיריית ירושלים בדרישה להוציא צו איסור על בנייה במקום למשך עשר שנים לפחות ושיקום המבנה בהתאם לתכניות. ועדת השימור העירונית החליטה להפעיל את סעיפים 14 ו-15 בחוק התכנון והבנייה. סעיף 14 קובע כי הרשות המקומית רשאית לדרוש מהבעלים של מבנה המיועד לשימור לבצע עבודות אחזקה במקום בפרק זמן שנקבע, ואם ואינו עושה זאת, רשאית הרשות לבצע את העבודות ולחייב את הבעלים. סעיף 15 קובע כי במידה ולא יבוצעו העבודות, רשאית הרשות המקומית להפקיע את הנכס או חלק ממנו. כעת נמצא הנושא בטיפול משפטי של עיריית ירושלים לצורך הפעלת סעיף 14.

הבית ברח' מלכי ישראל לאחר ההרס

בית הרב קוק. צילומים: איציק שוויקי

נמל יפו בשנות ה-30. צילום: קורט שוכלר

למועצה הארצית בבקשה לקדם את שינוי התמ"א, דבר שיאפשר את הריסת המבנה. כן התעלמה העירייה מהתחייבותה לרשות העתיקות להגיש תיק תיעוד כתנאי מקדים לדיון באתר, היושב על שטח המוכרז כעתיקה.

לאחרונה אף פינתה העירייה את צופי הים מהמבנה בטענה כי המקום מסוכן. מיד עם היוודע הדבר, הוציאה המועצה חוות דעת הנדסית, המעידה כי המבנה איננו מסוכן ומציינת מהן עבודות התחזוקה והשיפוץ הנדרשות בו. כרגע נכלם מהלך קידום ההרס המידי בהבטחת העירייה לקדם עבודות חיזוק למבנה במטרה לאפשר את חזרת פעילות צופי הים למקום.

אנו תקווה כי ייבלמו המהלכים לקידום הריסתו ויגויסו כל הרשויות למען שימורו והשמשתו של מבנה ציבורי זה כמרכז תיירותי, חינוכי וחוויתי, בדומה לרד סטאר ליין באנטוורפן, אליס איילנד בניו יורק ואתרים נוספים ברחבי העולם.

בית המכס בנמל יפו

הפעילות הציבורית להצלת "בית המכס" המנדטורי בצפון נמל יפו - מבנה הטרמינל, ממשיכה לאור ניסיונותיה החוזרים ונשנים של עיריית תל אביב-יפו לפעול להרס הבניין. זאת למרות העובדה שאתר זה מעוגן לשימור, הן במסגרת התב"ע של הנמל שהוכנה על ידי עיריית תל אביב הן במסגרת תמ"א 13.

המבנה הוקם ונחנך בראשית שנות ה-30 של המאה הקודמת על הריסות בית המכס הטורקי, כחלק מתכנית רחבה שקודמה לנמל יפו על ידי עיריית תל אביב והיישוב היהודי, ושאומצה ופותחה על ידי הממשל הבריטי. תכנית זו גיבשה את הנמל המוכר לנו כיום. מעבר לחשיבותו האדריכלית, בהיותו מבנה בסגנון הבינלאומי, למבנה חשיבות היסטורית מן המעלה הראשונה. בית המכס הצפוני היווה למעשה את שער הכניסה לארץ ישראל ואת נקודת הקליטה של הבאים בשעריה של הארץ. לפני מספר שנים הוכנה תכנית מחודשת לנמל יפו ביזמת עיריית תל אביב ורשות מקרקעי ישראל, שאושרה בלשכת התכנון המחוזית - מחוז תל אביב, משרד הפנים. הוראות התכנית קבעו כי שימור הנמל יתמקד בשימור מבני תקופת המנדט, עמהם נמנה כמובן מבנה "בית המכס" הצפוני - בניין הטרמינל, תוך שילוב אלמנטים מהתקופה העות'מאנית, אם אלה יימצאו. כך נקבעה רשימת המבנים והאתרים לשימור בנמל וניתנו הנחיות לטיפול בהם. נוסף על כך הובן כי למבנה זה תפקיד פיזי חשוב לשבירת הגלים ולמניעת הצפות.

כאמור, למרות חשיבותו של האתר, נחושה עיריית תל אביב בדעתה להרוס את המבנה בטענה כי ברצונה לפתוח את נקודת המבט לעיר תל אביב. העירייה ניסתה לעקוף את הוועדה המחוזית ופנתה ישירות

עמקי הצפון

אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון והעמקים

קואופרטיב שאן חרוד

בתחום מועצה אזורית הגלבוץ אושרה תכנית של חברת נתיבי ישראל להרחבת כביש 71 לארבעה נתיבים. במסגרת זאת ייעדה חברת נתיבי ישראל את המבנה ההיסטורי של קואופרטיב שאן חרוד להריסה. הקואופרטיב הוקם בסיומה של מלחמת העצמאות, והיה המפעל השיתופי הראשון של יישובי העמק. המבנה, שתוכנן על ידי אדר' שמואל ביקלס, שוכן בצומת הכניסה לקיבוצים עין חרוד ותל יוסף, ושימש את המוסכים של הקואופרטיב.

המועצה לשימור אתרים פועלת לביטול התכנית ולהכרזתו של המבנה לשימור. לצורך זה מימנה תכנית נקודתית שנערכה על ידי משרדו של אדר' ערן מבל. התכנית כוללת תיק תיעוד בביצוע משרד "אבן הראשה", הממחיש את חשיבותו ואת ערכיו הגבוהים של המבנה מבחינה היסטורית, תרבותית ואדריכלית. תכנית זו מוכיחה כי ניתן להרחיב את הכביש ללא הריסת המבנה.

לצערנו, עד כה טרם נרתמה מועצה אזורית הגלבוץ לנושא, אף שקיימנו

מספר פגישות עם אנשי התכנון שלה. התייצבות הרשות המקומית להצלת המבנה היא קריטית להצלחת המאבק. אנו קוראים לציבור להצטרף אלינו ולסייע להצלת המבנה.

רכבת העמק בחמדיה

האיום הגדול על מרקמים היסטוריים בתחומי עמק המעיינות מצוי בתכנית רכבת ישראל להמשך המסילה בעתיד בין בית שאן למסוף הגבול של נהר הירדן (שייח' חוסיין). בחלופה הנבחרת מתוכננת הרכבת העתידית לעבור בנתיב ההיסטורי העולה ממערב לקיבוץ חמדיה. בתוואי זה זיהתה המועצה לשימור אתרים מרקם שמור של סוללות, פסים, גשרונים מעבירי מים ומרכיבים רבים אחרים. אם תמומש התכנית בתוואי המתוכנן ייהרסו רבים ממרכיבים אלה. המועצה ביצעה סקר רכבתי-נופי בקטע זה, באמצעות משרד גרינשטיין-הרגיל, והחלה בדיונים מול מחלקת התכנון של רכבת ישראל, במטרה לשנות את התוואי ולמזער את הפגיעה בתוואי ההיסטורי.

קואופרטיב שאן חרוד. צילום: אביטל אפרת

גשרון מעל מעבר נחל. צילום: אורי בן ציוני

שלטענת היזם והעירייה נבנו מאוחר ולא שייכים לכנייה המקומית. כמו כן, מקודמת תכנית להקמת מרכז מסחרי חדש ומגדל מגורים בן שמונה קומות, והיזם במקום התחייב לשמר את המתחם. רבים מאזרחי העיר הביעו מחאה בטענה כי מדובר בפגיעה חמורה באתר מורשת. בימים אלה בוחנת מחלקת התכנון של המועצה לשימור אתרים את הנושא, לצורך הגשת חוות דעת לעיריית אשקלון.

עין גדי

בשנת 1953 הקים גרעין שדמות של "הנוער העובד והלומד" את היאחזות הנח"ל עין גדי, על מוצב צה"לי מתקופת מלחמת העצמאות. ב-1956 הוקם במקום הקיבוץ אך ב-1956 עברו אנשיו לנקודה הנוכחית מצפון להיאחזות והמבנים ננטשו. ב-1959 הגיע למקום יוסי פלדמן והקים מרכז הדרכה שעסק בהגנה ובטיפוח שמורות הטבע הקרובות. לימים היה זה בית ספר שדה הראשון של החברה להגנת הטבע, שעבר ב-1974 למשכנו בכניסה לנחל דוד. לאחרונה נערכה תכנית שימור ופיתוח הכוללת שיקום שלושה מבנים ששרדו ושיקום הנוף המקומי, כפארק הפעלות פתוח בנושא תרבות האדם מימי בית ראשון עד ימינו.

היאחזות הנח"ל בעין גדי. צילום: עפר יוגב

מתחם מסחרי אפרידן - אשקלון

לאחר כיבוש מגדל במלחמת העצמאות התיישבו במקום עולים חדשים, ושמה של העיר הוסב למגדל אשקלון. ב-1950 יזמה ההסתדרות הציונית בדרום אפריקה את הקמתה של "עיר לדוגמה" על חוף הים, בשם אשקלון החדשה. בעקבות זאת הוקמה על ידי יהדות דרום אפריקה בשיתוף המדינה (באמצעות חברת "עמידר") חברת אפרידן, וב-1952 הוקמה שכונת אפרידן. בראשית שנות ה-60 הוקמה שכונת ברנע ושתי השכונות יחד היו למועצה מקומית אשקלון. ב-1955 אוחדו המועצה המקומית אשקלון ועיריית מגדל אשקלון לעיר אחת - אשקלון.

המתחם המסחרי אפרידן תוכנן ב-1952 על ידי האדריכל הדרום אפריקני ג'ק בארנט והאדריכל רם כרמי ונחנך ב-1954. הוא הוקם כמרכז תרבותי ומסחרי ובחלקו הצפוני בולט מגדל השעון המהווה אחד מסמליה של העיר. המתחם נותר כפי שהיה, אך עם השנים השתנו בו חלק מהשימושים. כיום שוכנים בו, נוסף לחנויות ולמועדון, גן ארכאולוגי שבו מוצגים סרקופגים מהיפיים בארץ. הוא הוכרז לשימור בוועדת השימור העירונית. אחרי שחברת אפרידן הופרטה, נמכר המתחם ליזם פרטי, למעט המועדון וחצר הסרקופגים. כעת מקודמת תכנית להריסת הקטע הדרומי במתחם,

מרכז אפרידן, שנת 1963. צילום: משה פרידן, לע"מ

מחוז ירושלים

רשימת אתרים לשימור בירושלים

עיריית ירושלים פרסמה באתר האינטרנט שלה 4,000 אתרים לשימור, ב-68 שכונות ברחבי העיר לקראת אישורם בוועדות התכנון (רשימה חלקית). הרשימה כוללת מבנים בעלי חשיבות היסטורית, אדריכלית, לאומית ודתית, ומקומות בעלי תכונות נוף מיוחדות. אולם עדיין קיימים אלפי אתרים לשימור בירושלים שטרם נסקרו, ויש להשלים את הטיפול בהם בהתאם לחוק התכנון והבנייה.

החלטת בית המשפט העליון בנושא התנגדותנו להקמת מלון המעיין בשכונת עין כרם

בהתאם לערר שהגישו תושבי שכונת עין כרם, הגישה המועצה לשימור אתרים לוועדה המחוזית חוות דעת שבה הביעה התנגדות להקמת מלון המעיין, מתוך דאגה לשימור המרקם הייחודי של עין כרם.

מלון המעיין

שימור בתי מעון ניב

מתחם מעון ניב, המשתרע מרח' עמק רפאים ועד מסילת הברזל, כולל שלושה מבנים, גינה ושטחים פתוחים שנבנו בסוף שנות ה-20 למאה הקודמת על ידי משפחת עווידה. המבנים בעלי איכויות אדריכליות והשתמרו בהם אלמנטים מקוריים. המתחם מוגדר בתב"ע 3423 הכוללת רשימת מונומנטים לשימור והוראות שימור, אולם היא מאפשרת זכויות בנייה על פי תכנית מתאר 62. אדריכל השימור של היזם אישר תוספת שתי קומות וחפירה מתחת לבתים, וועדת השימור העירונית אישרה תוספת של קומה אחת. בעקבות התנגדות שהגישה המועצה לשימור אתרים, החליטו הוועדה המקומית והוועדה המחוזית לשמר את שני המבנים ללא תוספות.

מעון ניב. צילומים: איציק שויקי

כנסים ואירועים

במסגרת שנת ה-30 למועצה, ערכנו במכון איילון ערב הוקרה לפעילי המחוז לדורותיו שבו חולקו תעודות הוקרה לכל אלו שתרמו ופעלו כל השנים למען שימור המבנים והמורשת במחוז. אחד הרגעים המרגשים היה הענקת תעודה מיוחדת לאדרי' שמואל יבין, מי שהיה היו"ר הראשון של ועדת מחוז מרכז. את הערב ליוו בקטעי נגינה ושירה נערי ה"מוזאתר" מבן שמן.

בשנה האחרונה אף המשכנו לקיים כנסים להעלאת המודעות לשימור: כנס ראשון מסוגו בנושא המעברות נערך בראש העין בשיתוף הארכיון ההיסטורי; כנס שימור מלאכות היסטוריות בשיתוף המוזאון ע"ש ערן שמיר, שהתקיים זו הפעם הרביעית בבית משק הברון במזכרת בתיה, וכן פעילויות בפתח תקוה: השתלמות למחלקת ההנדסה של העירייה וכנס שימור והתחדשות. כל אלו בשיתוף פעולה של המופלאות: יסכה רווה,

פעילות חיילים באזור בית נבאללה. צילום: של בן נון גלז

מנהלת הארכיון של ראש העין, דפנה שמשוני, מנהלת מוזאון המושבה ע"ש ערן שמיר במזכרת בתיה ומוניקה כהן, מנהלת מחלקת השימור העירונית בפתח תקוה. השנה מתוכננים אירועים נוספים, בהם כנס משותף עם עיריית כפר סבא והארגון לגננות ונוף בנושא גנים היסטוריים וכנס בנושא מוזאוניסטים היסטוריים - הקשר בין מבנה ותוכן, לכבוד חנוכת בית לונדון בראשון לציון. נוסף על כך התקיימו ויתקיימו הרצאות לתלמידי תיכון ברחובות, פעילות לתלמידים וחיילים באזור בית נבאללה ושרידי הרכבת הבריטית, והרצאה במסגרת סמינריון הגמר של תכנית השימור במכללה האקדמית גליל מערבי.

שימור ועבודה מול גורמי חוץ

בדרום המחוז, בית האסמים ובית הבאר ברחובות נמצאים בתהליך שימור מתקדם, ושופץ מוזיאון המושבה במזכרת בתיה, ובצפון מטפלים בשימור בית יד לבנים בכפר הס ומגדל המים בעין ורד.

תהליך שילוט האתרים נמשך ומתרחב - רשויות חדשות נכנסות לפעולה, ושלטים חדשים נוספים לשלטים קיימים: תל מונד ונווה ירק שילטו את היישובים, בפתח תקוה מחדשים שלטים ישנים, במשמר השרון מעבים את מערך השלטים ומשלימים את הסיפור ההיסטורי. גם בכחן, באבן יהודה ובנווה מונסון מתקדם התהליך.

כחלק משיתוף הפעולה בין המועצה לצה"ל ומשרד הביטחון, תלווה המועצה את פירוק מחנות צה"ל ברחבי הארץ, במסגרת הפינוי המתוכנן לשנים הקרובות. בתהליך זה יוגדרו מבנים לשימור, שיועברו לידי העיריות והמועצות. כמו כן, יפורקו חלקי בניין שיועברו לשימושה של המועצה.

מחוז תל אביב

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

בית הכנסת החב"די ("אוהל יצחק") בתל אביב

בנובמבר 2014 קרס גג בית הכנסת החב"די ברחוב עין יעקב שבשכונת נווה שלום. מדובר באחד מבתי הכנסת היפים והמרשימים שנבנו בעיר תל אביב-יפו בכלל ובמתחם נווה צדק בפרט.

בית הכנסת נוסד בתחילת המאה ה-20 ושימש כמרכז רוחני עבור חסידי חב"ד ביפו. מבחוץ נראה בית הכנסת פשוט אך מבט אל פנים המבנה חושף את ציורי הקיר, ציורי התקרה ופרטי הנגרות הייחודיים, המשווים לבית הכנסת מראה מהודר ומקנים לו חשיבות רבה. כיום נמצא בית הכנסת בבעלות עיריית תל אביב-יפו, והוכרו על ידיה כמבנה לשימור מחמיר.

בית הכנסת החב"די - מבט אל פנים המבנה. צילום: תמרה גרון

עם קריסת תקרת העץ המעוטרת, החלה העירייה, בהובלת מחלקת השימור העירונית, בעבודות ייצוב המבנה ותקרתו הייחודית, בייעוץ ובהנחה מטעם מהנדסי השימור אינג' יעקב שפר ואינג' מאיר רונן. מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל תסייע במימון תיק תיעוד מלא, במטרה לקדם את הליך שיקומו של מבנה ייחודי זה.

בית דצ'קובסקי ברמת גן

לאחרונה מתקיים דיון חוזר באשר לעתידו של בית דצ'קובסקי השוכן ברח' ארלוזורוב מס' 57 ברמת גן. זהו מבנה היסטורי שנכלל בסקר האתרים לשימור של עיריית רמת גן, אך אושר להריסה לאחר שמקבלי ההחלטות סברו כי אין לו ערך של ממש.

בהמשך להתנגדות התושבים, בחנו את הנושא לעומק וכך למדנו כי תיק התיעוד שהגיש היום מטעה ולא מציג בצורה נאמנה את ערכיו האמיתיים של המבנה. המחקר העלה כי מדובר בביתם של אינג' יעקב וד"ר שושנה דצ'קובסקי, ממייסדי רמת גן. המבנה בעל ערך היסטורי בהיותו אחד המבנים הראשונים של העיר רמת גן וכן בשל דייריו: אינג' יעקב דצ'קובסקי כיהן בוועדות ציבוריות שונות מראשית המושבה וכמהנדס הוועדה לבניין ערים. כמו כן עבד דצ'קובסקי כמהנדס וכאדריכל פרטי ונחשב לאחד מחשובי המתכננים שפעלו בראשיתה של העיר ולאחד ממעצבי דמותה; ד"ר שושנה דצ'קובסקי הייתה דמות מוכרת כרופאה ברמת גן, בגבעתיים וביישובי הסביבה ואף לה מקום נכבד במורשת העיר.

למבנה גם ערך אורבני מרכזי, בהיותו חלק מצירו המתפתל של רחוב ארלוזורוב ברמת גן, המוכר כמתחם לשימור, כחלק מתכנית המתאר ההיסטורית של האדריכל ומתכנן הערים ריכרד קאופמן. לאור האמור לעיל פנינו אל לשכת התכנון המחוזית ואל עיריית רמת גן בקריאה לשנות את ההחלטה ולבחון את נושא שימור המבנה, תוך דרישה שהנושא יחזור לדיון בוועדת השימור העירונית.

נשר: הסתיימה הכנת רשימת שימור וכרטיסת על ידי המועצה לשימור אתרים בעזרת נאמני שימור מנשר. בעקבות זאת תועלה שכבת שימור ל-GIS נשר.

קריית אתא: בעזרת צוות בית פישר, הסתיימה הכנת רשימת שימור וכרטיסת לעיר. עתה אנו ממתינים לקליטת הרשימה במחלקת הנדסה של עיריית קריית אתא

מעלות-תרשיחא: במעלות הסתיים תכנון מפורט למוזאון המייסדים שלב ב'; בתרשיחא הוכנו מדידות וסקר הנדסי והחלה הכנת תיק תיעוד לבית המושל.

מטה אשר: במועצה האזורית מטה אשר החל סקר בסיסי ליישובים, כולל תיעוד בצילום.

בת שלמה: הסתיימו עבודות ההצלה בבית הכנסת; הוכן נספח לתב"ע תקפה - פרטים לגידור המושבה העומד בפני אישור. נספח פרטי פתחים, גגות וכד' נמצא בהכנה.

עתלית: נספח נופי לתב"ע תקפה למושבה א' רחוב המייסדים - מגישי היתר בנייה ברחוב מחויבים לפרטי הנספח כולל גדר אחידה וצמחייה. מועצה אזורית חוף הכרמל מבצעת הכנות לעבודות פיתוח ברחוב עצמו; ועדת שימור וועדת תכנון ובנייה אזורית חוף כרמל קבעו כללים לשורת רחוב המייסדים: שימור חזיתות האבן, גגות הרעפים, פתחים מקוריים וחדשים - חלוקה של הפתחים וחומרי גמר. עתלית מצטרפת למושבות העושות שימוש בפרטים של מושבות הברון, שהכין אדר' גובי קרטס. שתי חלקות כבר מונחות לעבוד לפי כללים אלו; סקר מפלסים (גבהים וחתכים לאורך הרחוב) המייסדים (רחוב ובית) נמצא בשלבי הכנה.

בת גלים: בחודשים האחרונים הוכן מסמך מדיניות לקראת הכנת תב"ע לרציפי בת גלים. המסמך הוא תוצר של שיתוף פעולה בין העירייה, המועצה לשימור אתרים והתושבים. למרות מחאותינו אישרה הוועדה לתכנון ובנייה, בנייה עד שש קומות ברציף מרגולין ועד שבע קומות ברציף רוזנפלד. עם זאת המסמך מקבע כמה עקרונות חשובים:

- ✦ חתך בנייה המקבע את גובהם ההיסטורי של מבני השורה הקדמית ברציף מרגולין.
- ✦ עקרון "אין כפל מבצעים": על פי חוות הדעת המשפטית של היועץ המשפטי של הוועדה המחוזית חיפה ניתן לנצל זכויות מוקנות בתב"ע תקפה או זכויות תמ"א 38, אך לא את שתי האפשרויות.
- ✦ עיקרון אופי בנייה חדשה: ללא קישוטים, ללא עיגולים (חלונות עגולים, מרפסות מעוגלות), ללא קירות מסך, ללא גגות שאינם שטוחים, כדי לא להתחרות במבנים ההיסטוריים.

רציף מרגולין בבת גלים. צילום: מיכל גייסט

מחוז צפון והעמקים

אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון והעמקים

את "פלוגות האש" של וינגייט, ובשנות ה-40 נבנה אגף נוסף שבו הוקם בית הדפוס של הקיבוץ המאוחד. תיק התיעוד בוצע על ידי אדר' אמיר פרוינדליך.

עמק יזרעאל: בבית לחם הגלילית החלה המועצה לשימור בשיקום חומת האבנים של בית העם הטמפלרי שניזוקה במהלך השנים; בקרוב יחלו עבודות ההצלה של חדר האוכל בגניגר בתכנונו של אדר' ריכרד קאופמן, שהיה חדר האוכל הראשון של התנועה הקיבוצית; בכפר ברוך החלו עבודות ההצלה במגדל המים שעמד בפני סכנת התמוטטות; בבית העם הנטוש של נהלל, פרי תכנונו של אדר' ריכרד קאופמן, בוצעו לפני כשנתיים עבודות הצלה ובימים אלה מתחדש תהליך של כתיבת חזון ופרוגרמה למבנה לטובת המשך גיוס המשאבים להחייאתו. תיק התיעוד נערך על ידי אדר' גלי גלעדי; באסם ההיסטורי בתל עדשים ביצעה לאחרונה המועצה עבודות הצלה בתכנון משרד שפר את רונן מהנדסים. כעת נערכת המועצה יחד עם מושב תל עדשים והעמותה להנצחת רפול להמשך גיוס המשאבים להחייאת המבנה.

האסם בתל עדשים במהלך עבודות ההצלה. צילום: ארנון חפץ

בית שאן: המועצה לשימור אתרים מסייעת בהכנתו של נספח השימור לתכנית מתאר חדשה המתגבשת לעיר, שאותו מכין אדר' נאור מימר. הנספח עוסק במדיניות השימור שתגובש בתכנית ומציג את האתרים ואת המתחמים לשימור. זוהי עבודה חשובה שתסייע לקידום נושא השימור בעיר שכה רבים מנכסיה ההיסטוריים נהרסו.

נוסף על כך, מבצעת המועצה לשימור אתרים, בניהולו של מנהל תחום שימור פיזי ארצי ארנון חפץ, פעולות שימור והצלה במבני תחנת הרכבת ההיסטורית. העבודות מתבצעות במסגרת חידוש מסילת רכבת העמק המתבצעת על ידי חברת נתיבי ישראל ובמימונה. בד בבד מנסה המועצה לקדם חזון עתידי למתחם, בשיתוף עיריית בית שאן ורשות ניקוז ונחלים ירדן דרומי.

קיבוץ עין חרוד מאוחד: המועצה נערכת לביצוע עבודות הצלת מבנה הארכיון שתכנן אדר' יוסף אידלמן ושימש במקור כמזכירות הקיבוץ המאוחד ובהמשך כארכיון הקיבוץ המאוחד. המבנה שימש גם

מבנה הארכיון בקיבוץ עין חרוד. צילום: נטע רוזנבלט

השימור הראשי אהרון לויתן, הוחלט על הכנת תיק תיעוד ופרוגרמה. בקרוב ייערך בנצרת יום עיון בנושא מצודות דאהר אל עומר. פרטים באתר האינטרנט של המועצה.

באר האנטיליה בכפר כאבול: באר האנטיליה היא בין המיזמים החשובים במגזר המיעוטים. במשך למעלה משנה פעלנו מול גורמים שונים לצורך המצאת אישורים וגיוס תקציבים לשימור האתר, ובקרוב נתחיל בעבודה.

בית אוליפנט בדלית אל כרמל: בית אוליפנט משמש כיד לבנים לחללי העדה הדרוזית. במסגרת ההיערכות לעבודות השימור, נפגשנו עם נציגים מהרשות המקומית, מקרן קימת לישראל וממשרד הביטחון. תכניות השימור של הבית והתכניות לפיתוח השטח שסביבו על ידי קרן קימת לישראל, נמצאות בשלב מתקדם. עתה אנו נערכים להתחיל בעבודות.

בית הספר הראשון במועצה המקומית זימר: בית הספר הוקם בשנות ה-40 והיה הראשון שהעניק חינוך ממלכתי לתלמידים מארבעה כפרים באזור: ימה, ביר א-סיכה, מרג'ה ואיבתן. לאחרונה הוחלט כי ד"ר שריף שריף ספדי יכין את הפרוגרמה לשימור המבנה, והמועצה המקומית זימר פועלת במשותף עם המועצה לשימור אתרים כדי לגייס תקציבים לקידום תהליך השימור במבנה חשוב זה.

בניין הסראיה בנצרת: הבניין, שהוקם במאה ה-18, בתקופת שלטונו של דאהר אל עומר באזור, עבר גלגולים שונים. מראשית שנות ה-80 שימש את עיריית נצרת, כמקום מושבו של ראש העיר ובשנת 1991 נעזב. מאז פעלה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בשיתוף גורמים מקומיים כדי להביא להתחלת עבודות שימור במקום. בעקבות סיורים שנערכו עם אדריכל השימור של המועצה אבנר אמירי ועם מהנדס

בניין הסראיה. צילום אמיר מזאריב

שימור טכנולוגיות היסטוריות

רן חדותי - רכז שימור טכנולוגיות היסטוריות

המשאבה לדוד המים ולמכל הגדול שבראש המגדל; אבן חצור בנה את גדרות הבטיחות. כעת זורם הקיטור מהמכל הגדול אל מכונת הקיטור ומים עולים מן הבאר. המגדל והתצוגה שבו מהווים מודל והפכו למעין בית ספר למיכון וטכנולוגיה.

הבאר ברוחמה: הבאר בחוות רוחמה נחפרה בשנת 1913, וכ-100 שנים מאוחר יותר, הגענו אנו לשקם את מערכת השאיבה. זוהי באר ייחודית שנוספה למשאבת הבאר הניעה את מחוללי המתח. כשהגענו למקום לא נמצאו המכונות, אך עדיין נותרו תשתיות הבטון והברגים. אלו היוו בסיס לשחזור מערכת השאיבה המכנית בבאר. את המנוע ואת מערכת הנעת מתקני שאיבת המים מצאנו במשתלה ליד מושב מאור והבאנו לטיפול בסדנת שועלי; את הגיר שמאפשר את פעולת המנוע הכפולה קיבלנו מאנשי קיבוץ גבעת ברנר; את משאבות המים בנינו במפעל מתכת ועיבוד שבבי של גדעון ניב בנצר סירני; אנשי מפעל המתכת "מול ההר" הרכיבו את המערכת; נועם ברלינסקי ביצע את עבודות החשמל. בחודש ינואר השנה זכינו לחנוך את הבאר הפועלת כמעט כבימים עברו. תודות לכל העושים במלאכה.

הבאר המשוקמת ברוחמה. צילום: איציק שוויקי

המגדל בתחנת רכבת העמק כפר יהושע: לאורכה של רכבת העמק, הקים המהנדס הגרמני היינריך אוגוסט מייסנר, שורה של מגדלי מים סמוך לבארות. המגדלים הוקמו במרווחים של 25 ק"מ כדי שאפשר יהיה למלא את הדודים של קטרי הקיטור. לשאיבת המים מן הבאר נדרשו משאבה למנוע, דוד וברז גדול. מערכת כזאת פעלה בתחנת הרכבת בכפר יהושע. ביזמתו של מנכ"ל המועצה עמרי שלמון קיבלה הנהלת המועצה לשימור אתרים החלטה לשקמה. בסיועם של מנהל האתר שמעון צפריר ורכזת ההדרכה רחל האריס ניגשנו לעבודה. צוותי השימור של המועצה בראשות מנהל תחום שימור פיזי ארצי ארנון חפץ, שיקמו את המגדל; בעזרתו של מנהל מחוז ירושלים איציק שוויקי, הבאנו דודים בני 120 שנה שאותרו בבית שפורק במתחם שנלר. הפיח על קירות המגדל והארובה הגדולה העידו כי המנוע שפעל בתחנה היה מנוע קיטור. את מכונת הקיטור קיבלנו מדוביק גרודמן מכפר מל"ל; את משאבת המים הורדנו ממשאית בדרכה להתכה בקריית הפלדה בעכו. לאחר מכן העברנו את כל הציוד לסדנת שועלי בחצר הישנה בעין שמר, שם טופל ושוקם על ידי מתנדבי הסדנה. צוות של חברת מקורות (צפון ירקון), בראשותו של עוזי לוי, חיבר את באר המים למשאבה ואת

המנוע והדוד במגדל המים. צילום: שמעון צפריר

"כפר ילדים, עפולה" אתר לשימור בהתהוות

אדריכל פארה גולדמן - משרד פארה גולדמן ארכיטקטים, עורכים את תיקי התייעוד לכפר ילדים

כפר ילדים. מאלבומו של אליהו עמיצור ז"ל, מראשוני עפולה ובונה וממייסדי כפר יהושע. אוסף ביתמונה

מרכז לחינוך, בית ספר מחוזי בכפר ילדים. שיעור התעמלות על רקע הבית הדרו-קומתי. אוסף ארכיון העמק

אימון בדאייה מגבעת המורה, ליד מחנה הילדים, אוגוסט 1938, מאלבומה של צלמת קיבוץ בית השיטה אלינור פורת. אוסף ביתמונה

פוגצ'וב. שני המחנכים תרמו, ככל הנראה, לגישה החינוכית החדשנית בכפר ילדים. סיפור הצלת הילדים ובמיוחד הגישה החינוכית של כפר ילדים זכו לתהודה בעולם היהודי ובחוגי אנשי חינוך בעולם. אלא שחילוקי דעות אישיים, ככל הנראה, בין בלקינד ופוגצ'וב הובילו למשבר ביניהם ובין חלק מהמדריכים והמורים. מאבק בין-אישי בין מי שהיה אב לילדים היתומים וליווה אותם בדרך ארוכה (בלקינד), לבין מנהל חינוכי בעל מוניטין (פוגצ'וב) שהובא מבחוץ, גרם לבלקינד לעזוב

מתחם כפר ילדים, במורדות המערביים של גבעת המורה, הוא עדות לציוני דרך חשובים בתולדות העמק. תחילתו ב-1919, ברכישת חטיבת קרקע של כ-1,000 דונם על ידי חברת קהילת ציון מארצות הברית (American Zion Commonwealth), מקבילה אמריקאית לקרן קימת לישראל שעזרה בגאולת אדמת ארץ ישראל, והקמת חווה חקלאית להכשרת מתיישבים לעבודה חקלאית לקראת הקמת מושבה חדשה. המבנה הראשון שנבנה במתחם שימש עד 1922 בית זמני לגרעין המתיישבים שהקים את בלפוריה (ע"ש הלורד בלפור) וכונה אז "בלפוריה עילית".

ציון הדרך השני בתולדות העמק הוא סיפור הרואי מורכב ונוגע ללב של הצלת כ-120 יתומים יהודים מהפרעות של תחילת המאה ה-20 ביהודי אוקראינה. המקום, ששינה את שמו ל"כפר ילדים", הפך להם לבית. כפר ילדים פעל בין 1923 ל-1931. בכגרותם היו רוב החניכים שותפים להקמת קיבוצים ומושבים בארץ.

ב-1934 נפתח בכפר ילדים בית ספר אזורי לילדי העמק, תחילה לילדי בלפוריה ומרחביה ואחר כך גם לילדי תל עדשים, כפר יחזקאל ואפילו עפולה. החל מ-1939-1940, לאחר פרוץ המאורעות ולאחר שבית הספר האזורי נסגר מאחר שלא היה בטוח לשלוח לשם מדי יום את ילדי העמק - הוסב כפר ילדים לבית הספר להכשרת נוטרים ושימש כבסיס יציאה לפעולותיהם.

במקביל לבית הספר לילדי העמק ולבית הספר להכשרת נוטרים התקיים במקום גם בית הספר לדאייה ע"ש רב הו"ז"ל בכפר ילדים - אחד ממעורוני הטיס הראשונים בארץ - במסגרת קלוב הדאייה הארץ ישראלית (שהכשיר כמה מטייסי חיל האוויר). החל מ-1948, עם פרוץ הקרבות של מלחמת השחרור, הפך המקום לבסיס צבאי של גולני והחזק על ידי הצבא כבסיס צבאי עד סוף שנות ה-90.

בשנת 1923 הגיע לבלפוריה עילית ישראל בלקינד עם כ-120 (יש כמה גרסאות למספר הילדים, בין 117 ל-140) יתומי הפרעות (פוגרום פטליורה) מאוקראינה שאותם אסף והביא ארצה ב-1921. לאחר שהסתובב עם היתומים כשנה באירופה ויותר משנה בארץ וחיפש עבורם מקום, הקים ישראל בלקינד בבלפוריה עילית את "כפר ילדים". הפרוצה הציונית של דרום אפריקה לקחה על עצמה את מימונם של היתומים לחמש שנים לצורך הקמת ותחזוקת כפר נוער שיספק חלק מצרכיו מעיבוד האדמה, נוסף לערך החינוכי והלימודי שבדבר. לצורך כך נשכרו מדריכים ומורים מעולים, ובלקינד הופקד על הניהול ותפקד כ"אב" לילדים, שנקשרו אליו במהלך השנתיים של הנדודים מאוקראינה לארץ ישראל ולכפר ילדים. דרך ההוראה של בלקינד הייתה חדשנית באותם הימים. הוא לימד באמצעות טיולים וסיורים בארץ והדגיש, במקום חלוקת ציונים, הצטיינות בתחומי העבודה, הלימודים וההתנהגות. בלקינד לא למד פדגוגיה אלא היה אוטודידקט. לעדות תלמידיו, התייחס אליהם כאב וזכה להערכה חמה מהם.

על רקע ביקורת על האוטודידקט בלקינד, גייסה ההסתדרות הציונית בשנת 1924 את שניאור זלמן פוגצ'וב (לימים ש"ז עמיאב), שעלה ארצה באותה שנה, כדי לנהל המוסד החינוכי בכפר ילדים, זאת לאור המוניטין שלו וניסיונו בהוראה בבתי ספר בפולין ובמוסקבה ("תרבות"). פוגצ'וב, שהושפע מהוגים רוסים שעסקו בחינוך ומגישתו של יאנוש קורצ'אק, ייסד בכפר ילדים מתכונת לשלטון עצמי של הילדים, דבר שעשוי להזכיר את בתי הספר הדמוקרטיים של היום.

בעוד מפעל ההצלה הובל על ידי ישראל בלקינד, בן גדרה, שאסף את היתומים באוקראינה ושימש להם כדמות אב, להערכתו לסיפור החינוכי החדשני בכפר ילדים היו שני אבות: ישראל בלקינד ושניאור זלמן

מבנה בית הכנסת לאחר שהוסרו ממנו המגדלים. צילומים: פארה גולדמן

בחזית בית הכנסת. מאוסף המורה דובדבני, 1930-1920

ערכי נוף לשימור: שדרת הברושים בכניסה לכפר ילדים

תודות מיוחדות לרחל וזלמן אברמוב ממרחביה, לאסתר רויניק מארכיון העמק, לאורי בן ציוני מהמועצה לשימור אתרים ולפרופ' יובל דרור מאוניברסיטת תל אביב, שסייעו בבניית הסיפור ההיסטורי.

המאמר המורחב מופיע באתר מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

עם קבוצת נערים בוגרים יותר להר כנען, שם חוו קשיים מרובים והתפזרו ברחבי הארץ.

על רקע המאבקים שהדיהם הגיעו להסתדרות הציונית, ובתום חמש שנות התקצוב של פדרציית יהודי דרום אפריקה ובעקיפין גם על רקע מאורעות 1929, נסגר כפר ילדים ב-1931.

לאחר פיזור חניכי כפר ילדים ועם שוך המאורעות של 1929, נפתח במקום ב-1934, כאמור לעיל, בית ספר אזורי לילדי העמק. עם חבורת המורים המצוינים שחינכו שם את ילדי העמק, נמנו אליעזר שמאלי ושמאל בן דב שעיצב את מתכונות הטקסים והאירועים הגדולים של העמק. מאורעות 1936-1939 גרמו לסגירת בית הספר.

אתר כפר ילדים כלל במקור מבני ציבור, מבני מגורים ומבני משק וכן מטעים ואדמות לעיבוד שלחין. כיום נותר מערך מבנים, בהם מבנה האבן הדרו קומתי, מבנה בית הכנסת, שלושה מבני מגורים וכיתות, מגדל מים וביתו של המורה אליעזר שמאלי. למבנים אלה ערכים אדריכליים ראויים לשימור, והם רוויים בנדבכי סיפורים היסטוריים של התפתחות היישוב בעמק יזרעאל. בין המבנים נטועים עצים ותיקים היוצרים שדרה בכניסה ההיסטורית לכפר ורחבה עטורת עצים ששימשה להתכנסויות ומסדרים, וכן מרחבי חורש - כולם ערכים נופיים לשימור.

לאחר פינוי המחנה הצבאי ותוך כדי גיבוש תכניות ארוכות טווח לתכנונו, נותר המתחם עזוב והידרדר, לאחר שרפות אקראיות. מתוך דאגה לערכי ההיסטוריה והמורשת שבמתחם הובילה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל פעילות לקידום שימורו. אתה פעלו נאמני שימור מהעיר עפולה והעמק ובוגרי בית הספר כפר ילדים, בהם רחל וזלמן אברמוב. המועצה הצליחה להביא את עיריית עפולה בראשותו של יצחק מירון ובעידודו, לשיתוף פעולה בנושא. תיק תיעוד מתחמי שהוכן ביזמת המועצה לשימור אתרים הגדיר את ערכי השימור במקום, והמועצה פועלת להכנת תכניות הנדסיות לעבודות הצלה ושימור במבנים שבמתחם. לאחרונה מקדמת עיריית עפולה תכנית מעניינת להחייאת המתחם כמרכז קהילתי ואוניברסיטאי. אנסמבל המבנים והנוף של כפר ילדים, לכשישוקם, ישמש כליבה של המרכז הקהילתי האוניברסיטאי ויוסיף לעיר עפולה אתר לשימור עשיר בתכנים היסטוריים מקומיים.

שימור מכון ויצמן

לפני כחמש שנים התגלגלה לידינו תכנית מתאר של מכון ויצמן שהגיעה לשלב ההתנגדויות. לאחר בחינה מדוקדקת של התכנית, התברר לנו כי כמעט כל המבנים הנהדרים, שתוכננו על ידי טובי האדריכלים כמשך שנים רבות, לא זכו ולו לשורת התייחסות אחת, גם לא הגינות המטופחות שתוכננו סביבם. רק בית ויצמן המופלא, שתוכנן על ידי האדריכל אריק מגדלסון, זכה להתייחסות והוגדר כאתר זיכרון. כמו כן ראינו כי במסגרת התכנית שומר המכון לעצמו את הזכות לעשות ככל העולה על דעתו במתחם. המועצה לשימור אתרים הגישה התנגדות לתכנית ועמדנו העקרונות שהמכון זקוק לתכנית שימור התקבלה. זה מספר שנים דנים בערכאות מה תכלול התכנית וכיצד תמומש. למרות התנגדויות של המכון, נערכו שינויים רבים, ונושא השימור נכנס לתוך תכנית המתאר. לאחרונה סוף סוף נראה שהתכנית מתקדמת לקראת הכרעה בוועדה הארצית לתכנון ובנייה.

מכון זיו כיום. צילום: של בן נון גלז

לקמפוס, נערכה תכנית אב, שבמסגרתה נבנו כ-20 מבנים. רק ב-1922 הוקם המבנה הראשון שחרג ממנה. בשנת 2000 לערך הגיעו פרנסי האוניברסיטה למסקנה שהמשך בנייה ללא תכנון שימורי תגרום לאבדן האופי והייחוד של האוניברסיטה ופתחו במהלך כולל לתכנון עתידי.

להלן מספר מטרות שהוגדרו בתכנית:

- ◆ להגשים את מאמצי האוניברסיטה לשמר את המורשת של המרכז הקלאסי.
- ◆ אספקט חשוב במטרה זו הוא העצמת איכות החיים בקמפוס.
- ◆ התכנית מספקת מסגרת והנחיה כדי להבטיח: "איוון נכון בין שימור המורשת והצורך לתת אפשרויות צמיחה במוסד מחקר וחינוך משתנה ומתפתח".

התכנון בברקלי כולל בעיקר את ההנחיות לפיתוח. הוא נערך בשלבים והוכנו ארבעה מסמכים:

- ◆ מסמך תכנון אקדמי - בחינת צורכי האקדמיה העתידיים.
- ◆ הנחיה לתכנית ההשקעות של האוניברסיטה - כמה מבנים ושטח יידרשו כדי למלא את צורכי האקדמיה בעתיד.
- ◆ תכנון פיזי: התוויית השימוש באזורים הפתוחים באוניברסיטה והתייחסות לנופי התרבות בתוך המרכז היסטורי - תכנית שימור ופיתוח של המבנים שהוגדרו כבעלי ערכים חשובים לשימור.
- ◆ תכנון כולל של הנוף עם המבנים - Landscape Heritage Plan (LPH). היה זה הצעד הרביעי והאחרון בסדרת מסמכי התכנון האסטרטגיים המיועדים להנחות את צמיחת האוניברסיטה והתפתחותה במהלך 50 השנים הבאות. UC Berkeley Landscape Heritage Plan כוללת: 1. קווים מנחים לפארק הקמפוס המגדירים אזורי שימור שתפקידם

הגדרה - קמפוס

קמפוס בלטינית הוא שדה, מתחם פתוח (Camp) כלשהו, ובהשאלה כלל המבנים והשטח השייכים למוסד אקדמי; כל שטח המשמש ליעוד מוגדר וכולל מבנים ושטח פתוח באזור תחום, כגון קמפוס בית חולים או מפעל.

ההגדרה מציגה את הקמפוס כמכלול של מבנים ושטח פתוח. בקמפוס השטחים בין המבנים הם המשכיים, ציבוריים ובלתי מחולקים. מכאן נובעת המסקנה כי כאשר דנים בשימור קמפוס נדרשת התייחסות מיוחדת, ובתכניות יש להתייחס למאפיינים של בינוי, נוף ופיתוח עתידי כאל מכלול אחד ולמצוא את האיזונים הנכונים.

חנוכת מכון זיו, 1934. ארכיון מכון ויצמן

בחינת נושא השימור בקמפוסים בארצות הברית

אחת הטענות של מכון ויצמן הייתה, שהשימור יקפיד את יכולת המכון להגיב במהירות לשינויים נדרשים, לפתח מעבדות חדשניות ולשרת בצורה מהירה ויעילה את צורכי המדע. אנו סבורים שניתן לשלב תכניות שימור עם פיתוח בהתאמה לצורכי המוסד האקדמי, ויש לכך עדויות בקמפוסים ברחבי העולם. על מנת לבחון את תפיסתנו, בדקנו את המתרחש בתחום השימור במספר קמפוסים היסטוריים בארצות הברית ובחנו כיצד מתייחסים שם למבנים היסטוריים במסגרת התכנון הכולל של הקמפוס והאם הדבר משתלב עם החדשנות והיצירתיות המדעיים. המדד לחדשנות ויצירתיות שנבחר היה מספר פרסי נובל שבהם זכו אנשי האוניברסיטאות הללו, מתוך הנחה שבאוניברסיטאות שבהן יש מספר רב של זוכי פרס נובל, קיימים תנאים ראויים להתפתחות המדע.

ברקלי - Berkeley, University of California

האוניברסיטה נוסדה בשנת 1868 באוקלנד, התאחדה עם קולג' נוסף ועברה למשכנה בברקלי, בחלקו המזרחי של מפרץ סן פרנציסקו, בשנת 1873. המבנים הראשונים נבנו ב-1873 וב-1875 ומשם המשיך הקמפוס לצמוח בקצב מוגבר. בברקלי זכו 22 חברי סגל ו-29 בוגרי האוניברסיטה בפרס נובל. בשנת 1898, בעקבות תחרות בינלאומית להכנת תכנית

היעדים האסטרטגיים, יוצר תכנית כוללת, שמאפשרת שימור ופיתוח ובנויה לעמוד ביעדיה האקדמיים של האוניברסיטה עד שנת 2050. יישום תכנית זו מתאפשר רק על ידי בחינת כלל שטחי האוניברסיטה ולא רק על ידי התמקדות בשימור בלבד.

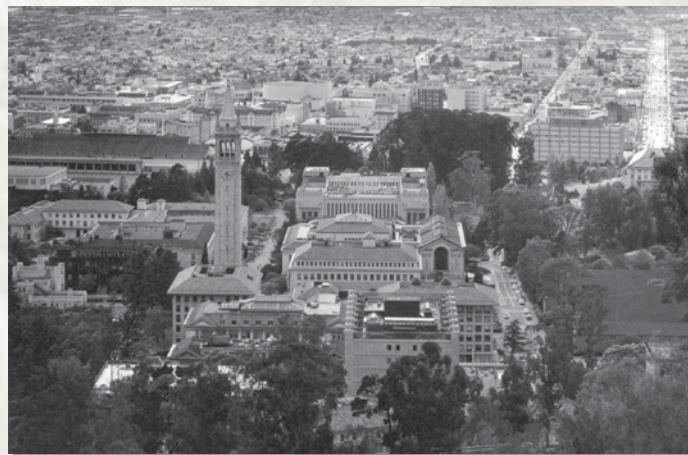
להגן על האזורים הפתוחים המשמעותיים ביותר. יצירת מרחב בנוי חדש לשימוש האוניברסיטה בפארק הקמפוס. השילוב של תכנון אסטרטגי לטווח ארוך, בחינת צרכים אקדמיים וגזירת צרכים "בנויים" מתוכם, הגדרה ברורה של שטחי "אל געת" והנחיות ברורות איפה ואיך ניתן לפתח כדי להשיג את

תכנית המרכז ההיסטורי בברקלי. מתוך LPH

איור של אוניברסיטת ברקלי. מתוך U C Berkeley 2020 Long Range Development plan

אוניברסיטת ברקלי ב-1965. מתוך LPH

אוניברסיטת סטנפורד - מבט על. מתוך Stanford University Landscape

- ✦ באמצעות התאמות, יכולה התכנית להוות את ההצהרה החזותית של המחויבות הנמשכת של סטנפורד להיגיון וליופי, לסדר ולמורכבות, להיסטוריה ולהזדמנויות חדשות.
- ✦ סביבת הקמפוס של סטנפורד מוגדרת על ידי התכנון והנוף הסובב (טבעי ומעשה ידי אדם) והאדריכלות מוצבת בתוך ההקשר הזה.

כמו בברקלי, גם בסטנפורד אנחנו רואים מאמץ לבחון את תכנון העבר והרלוונטיות שלו להתפתחות העתידית, בראייה כוללת שמביאה

סטנפורד - Stanford University

סטנפורד היא אוניברסיטה פרטית (כמו מכון ויצמן למדע) שנוסדה ב-1891 על ידי איל הרכבות ומושל קליפורניה השמיני לילנד סטנפורד. אדריכל הנוף הידוע פרדריק לו אולמסטרד תכנן את הקונספט הכללי של הקמפוס. האדריכל צ'ארלס אלרטון קולידג' פיתח את הקונספט בסגנון הרומנסק הריצ'רדסוני, המתאפיין במבני אבן מרובעים המחוכרים בשדרות של קשתות. הקמפוס המקורי עוצב גם בסגנון הספרדי-קולוניאלי המיוחד לקליפורניה - "Mission Revival" ("תחיית המיסיון"). רוב הקמפוס המקורי נהרס ברעידת האדמה בסן פרנסיסקו ב-1906, אבל "המרובע הראשי" (חצר מרובעת גדולה המוקפת בניינים מכל צדדיה), בניין הכימיה הישן ואולם אנסינה עדיין עומדים על תלם. אחרי רעידת אדמה נוספת ב-1989 החלה האוניברסיטה לממש את התכנית לשפץ בניינים ישנים לשימושים חדשים. בסטנפורד 31 זוכי פרס נובל, 21 מתוכם עדיין חברים בקהילת האוניברסיטה הנוכחית.

ב-2002 הוציאה האוניברסיטה מסמך בשם: Central Campus Design Guidelines & Color/Material Palette. בהצהרת הכוונות שלו נכתב: ✦ העקרונות המקוריים של חיבור, איוון, סדר, התפתחות ושימוש מחדש במבנים נבחנו בתשומת לב כדי להבין עד כמה הם רלוונטיים לחינוך ולמחקר של האוניברסיטה במאה הבאה. ✦ תוצאת המאמץ הזה הייתה אישור שעקרונות הבסיס של התכנון הפיזי בסטנפורד נשארו מוצקים ורלוונטיים. לפיכך תכנית האב המקורית שהציגה בצורה כה ברורה את הכוונות האלו, יכולה עדיין לשמש כמתווה להתפתחות עתידית והתרחבות.

סטודנטים באוניברסיטת סטנפורד. מתוך
Stanford University Landscape

תכנית כוללת המאפשרת התפתחות, אבל לא על חשבון הערכים שנבחנו ונמצאו רלוונטיים.

אוניברסיטת סטנפורד - מבט אל המבנים ההיסטוריים. מתוך
Stanford University Landscape

בחשבון את צורכי ההתפתחות העתידית ואת העקרונות והערכים הבסיסיים שהאוניברסיטה רואה בהם נר לרגליה. גם כאן התוצאה היא

- ✦ "בעוד כוונת התכנית להיות מקיפה ככל האפשר, אין פירושו הדבר סיומו של תהליך התכנון הטבעי המתמשך של האוניברסיטה. כמה אזורים ימשיכו להיות מושא ההתפתחות הנמשכת בטווח הקצר."
- ✦ "כולל... צרכי השימור של רבים מהמבנים ההיסטוריים בקמפוס... אתגר מיוחד בהתחשב בגילם של רבים מהמבנים בפרינסטון ומיקומה על צלע גבעה."

בפרינסטון ההתייחסות של התכנית היא שהמבנים והנוף - חד הם. גם כאן התכנית מזהה אזורי "אל געת" ואזורים שבהם ניתן לפתח מבנים חדשים. חשובים במיוחד בתכנית הם תכנון הנוף וקביעת "מבטים" לשימור. גם בתכנית זו כוללת הראייה את הגדרת צורכי הפיתוח העתידיים.

אוניברסיטת פרינסטון - Princeton, New Jersey

האוניברסיטה שוכנת בחוף המזרחי של ארצות הברית, נוסדה ב-1746 כקולג' של ניו ג'רסי ועברה למקומה הנוכחי ב-1756. במשך כחצי מאה שכן הקולג' במבנה אחד - Nassau Hall. ב-1896 הפך הקולג' לאוניברסיטה שקיבלה את שמה של העיירה שבה היא שוכנת. בפרינסטון זכו 22 חברי סגל ו-15 בוגרים בפרס נובל.

ב-2005 יצאה אוניברסיטת פרינסטון במהלך גדול של תכנון, המקיף ביותר בתולדותיה. היה זה רגע קריטי שבו היה על מנהלי האוניברסיטה להחליט כיצד לטפל בהתרחבות האקדמית מבלי לפגוע ביופיו ההיסטורי של הקמפוס ובנגישות להולכי הרגל. בתכנית נכללו בין היתר הסעיפים הבאים:

פרינסטון - תכנית הקמפוס. מתוך Princeton Campus Plan, 2008

האקדמיים. רק אינטגרציה תכנונית כזו יכולה לתת מענה נכון וארוך טווח ששומר על הערכים ההיסטוריים והאדריכליים, אבל גם מאפשרת את ההתפתחות החשובה והמושכלת של המוסד האקדמי. עיון בתכניות הקמפוסים הנ"ל יכול לתת כיוון והנחיה למדיניות תכנון ושימור בקמפוסים בישראל. אנו תקווה שהתכנית של מכון ויצמן, הקורמת עור וגידים בימים אלו, תגיע לאיזון הנכון והראוי בין כלל הערכים והצרכים, ותשמש כדוגמה ומקור לתכניות מתאר לקמפוסים אחרים בארץ.

סיכום

בחינה של תכניות שהוכנו בשנות האלפיים לשלושה קמפוסים היסטוריים בארצות הברית מביאה אותנו למסקנה כי טיפול בנושא השימור במסגרת תכנית כוללת של הקמפוס נותן מענה טוב יותר גם לשימור, מבלי לפגוע באיכויות האקדמיות ובהתפתחות המדע. מהנתונים שהבאנו לעיל אפשר לראות כי בארצות הברית, שבה פחות מחמירים בהתייחסות לשימור מבנים (לעומת אנגליה למשל), הגיעו למסקנה שחשוב לטפל בשימור המתחם כחלק מתכנית כוללת של הקמפוס, הנובעת מהצרכים

מנכ"לית משרד התרבות והספורט אורלי פרומן נושאת דברים בכנס. צילום: הילה ויסברג

מנהלי האתרים בגשר הישנה. צילום: אביב צוקר

הכנס הארצי למנהלי אתרי המורשת

בחודש ינואר השנה התקיים הכנס הארצי החמישי למנהלי אתרי המורשת, באחוזת אוהלו שלחוף הכנרת. הכנס הפך למסורת ולאירוע מקצועי משמעותי בלוח האירועים של השנה. חשיבותו העיקרית היא בכך שפעם בשנה יושבים כל המנהלים בחדר אחד ודנים בייחודיות התחום ובמורכבותו.

בפתחה כיבדו אותנו בכרכות המנהלת הכללית של משרד התרבות והספורט אורלי פרומן, ראש מועצה אזורית עמק הירדן יוסי ורדי ומנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון. הנושא המרכזי היה הדיאלוג ההיסטורי, הערכי והחינוכי המתקיים באתרי המורשת. פרופ' יוסי בן-ארצי הציג את תפיסות העולם המתגלמות במושג שימור אתרים; ד"ר אסף זלצר עסק בדיאלוג החינוכי המתרחש בסוירים באתרי המורשת, ומוקי צור דיבר על דילמות ערכיות מהעבר שעקרונותיהן רלוונטיות עד ימינו. אנשי מכון שיטים הנחו מעגלי שיח מרתקים שבהם התנהל דיון בסוגיה כיצד לקשור בין תוכן היסטורי לשאלות היסטוריות. ד"ר גדי טאוב סיכם את החלק העיוני בהרצאה אודות הציונות כהשקפת עולם דמוקרטית. כבשנים קודמות, גם השנה התקיימה במה פתוחה למנהלי אתרי המורשת,

ראש אגף בכיר מורשת והנצחה ראובן פינסקי מברך את באי הכנס. צילום: דקלה ליאני

מנהלת אתר הפרדסנות כרמית רפפורט מדריכה את משתתפי הכנס. צילום: הילה ויסברג

פרויקט מתנדבים למורשת

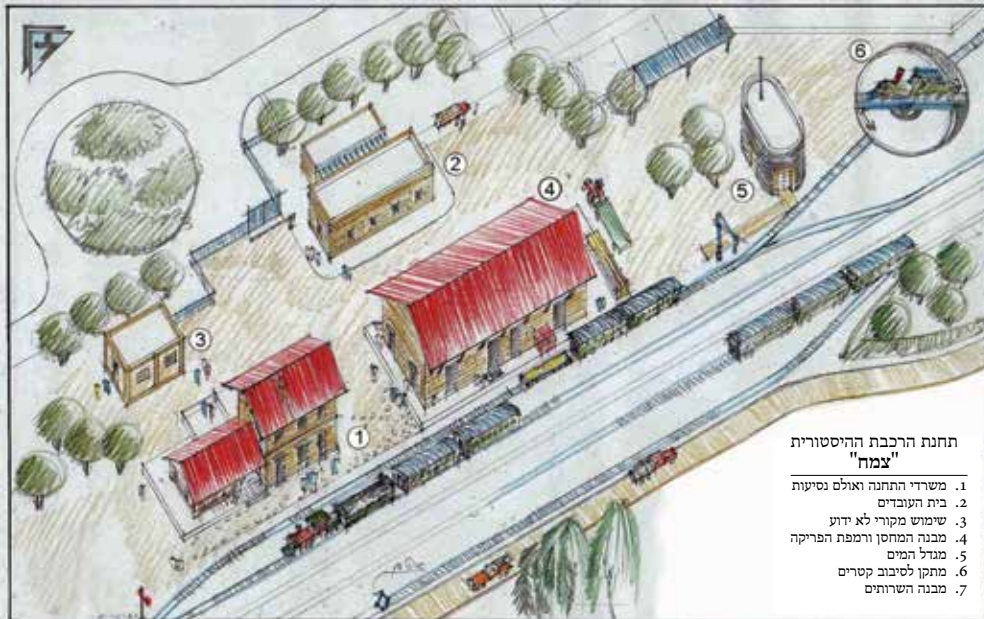
"התנדבות היא היפוכה של האדישות; היא דוגלת במעורבות בחברה מתוך בחירה. היא קשר וקהילה. התנדבות פירושה להשפיע, להוביל שינוי ולעצב את צורת החברה שבה אנו רוצים לחיות".* מתוך הכרה בחשיבות תרומתה ההדדית של ההתנדבות באתרי המורשת הן לאתרי המורשת הן למתנדבים עצמם, לקחה על עצמה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל להקים מערך התנדבות ארצי שיאגד את המתנדבים הגמלאים באתרי המורשת. מטרת המהלך היא להקל על האתרים בתהליכי הגיוס והמיון של מתנדבים אך גם ובעיקר לאפשר הכשרה והתמקצעות באמצעות ימי עיון והשתלמויות, לסייע בנושאים מקצועיים הקשורים בהפעלת המתנדבים

ולסייע בנייהול ההתנדבות במסגרת מרכזי ההדרכה האזוריים של המועצה. לטובת מטרה חשובה זו חברו למועצה אגף מורשת והנצחה במשרד ראש הממשלה, גיוינט ישראל-אשל וחברת מגדל. כל זאת בכרכות של המשרד לאזרחים ותיקים ובליווי מקצועי של עמותת ידיד לחינוך. יו"ר התכנית בהתנדבות היא נילי הראל. צוות ההיגוי לפרויקט החל בפעולתו והרצאות בנושא ניתנו לכלל מנהלי אתרי המורשת במסגרת הפורומים האזוריים וכנס המנהלים הארצי. נוסף על כך התקיים באתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ברחובות כנס ראשון למתנדבים פעילים ואנו בשלב גיוס רכזים אזוריים מתנדבים.

* ברנדה נידל-שמעוני, מעורבות והתנדבות של אזרחים, ירושלים: החברה למתנ"סים, מרכזים קהילתיים בע"מ, תשס"ח.

בין שימור לשימוש מתחם תחנת הרכבת בצמח

ארנון חפץ - מנהל תחום שימור פיזי ארצי

פרסקטיבה של תחנת הרכבת צמח. שרטוט: אדרי' אנטולי ברגמן

ללימודי ארץ ישראל. מבנה הסיליקט ישוקם ובתוכו יוצב מ"מ" (מרחב מוגן מוסדי) שישמש גם כחדר לימוד. צריף הנוסעים שנהרס כולו ייבנה מחדש על יסודות הצריף המקורי שנמצאו בשלמותם וישמש אף הוא ככיתת לימוד. בבית העובדים מתקופת המנדט הבריטית יפעלו שתי כיתות לימוד לאחר שיקומו; והמבנה האובאלי של מגדל המים ישוקם וישמש כמוזאון לסיפור המעשה. המבנים הותאמו לצרכים העתידיים של המכללה. בעתיד אנו מתכוונים לשמר את מבנה המחסנים ולשחזר את הסובבן שיהווה אטרקציה למבקרים. הפיתוח משלב את מעונות הסטודנטים שנבנים סמוך לאתר.

השימור והשיקום מתבצעים בשיתוף אגף מורשת במשרד ראש הממשלה, משרד התרבות והספורט, משרד החינוך, קרן קימת לישראל, רכבת ישראל, מועצה אזורית עמק הירדן והמכללה האקדמית כנרת. את התכנון האדריכלי וההנדסי ואת עבודות השימור מבצעת מחלקת התכנון של המועצה לשימור אתרים וצוותי השימור של המועצה.

מדרגות משוחזרות במבנה המרכזי (הדו-קומתי). אלכסון המדרגות (מסומן) הוא שריד מקורי. צילום: ארנון חפץ

רקע היסטורי

מתחם תחנת הרכבת בצמח הוא אחד מאתרי הרכבת החשובים בהיסטוריה של ארץ ישראל בעידן המודרני. סיפורו הוא חלק מהסיפור על תרומתה של הרכבת לפיתוחה של הארץ במחצית הראשונה של המאה ה-20. הוא גם חלק מסיפור המאבקים הפוליטיים, הלאומיים והבינלאומיים אשר עיצבו את ההיסטוריה של הארץ. המתחם החל לפעול בשלהי 1905. במקום הוקמו מבנים שהבולט בהם הוא מבנה התחנה הדרו קומתי ולצדו רציף המחסנים והאזור הטכני שכלל סובבן קטרים. תחנה זו, אף שלא הייתה תחנת קצה, כללה אזור טכני גדול שכאמור כלל סובבן. התכנון המקורי היה שסובבן זה ישמש להחזרת הקטרים הקטנים יותר שנסעו מחיפה עד לצמח, ומשם צריכים היו להמשיך הקטרים הגדולים שהגיעו מאזור הגולן והבשן. בפועל לא כך היו פני הדברים,

אך הסובבן שימש במשך השנים כחלק מהאזור הטכני לטיפול הן בקטרים הן בקרונות. המתחם מתאפיין בכמה מבנים מעניינים שחלקם נשתמרו. מעניין במיוחד היה מגדל המים עם שני מכלי המתכת שלא היה אופייני לתחנות אחרות. בשונה מיתר מבני התחנה הוא בנוי מאבני בזלת, את המים שאבו מהכנרת. תחנה זו עברה שינויים ומאבקים רבים ואנו מבחינים בין שתי תקופות: הראשונה, העות'מאנית - עד מלחמת העולם הראשונה; והשנייה, המנדטורית - אחרי מלחמת העולם הראשונה. אבחנה זו משפיעה על תפיסת השימור. באזור הטכני נמצא מכל השמן התת קרקעי, העשוי ברזל, מהתקופה העות'מאנית. בתקופה זו גם הוקם המבנה הדרו קומתי. בתקופת המנדט הבריטי נוספה בקיר הצפוני שלו מרפסת שאותה חשוב היה לנו לשמר, ובחדר המנהל בקומה השנייה נפתח חלון כדי לאפשר למנהל הבריטי לראות את הרכבות שמגיעות ממערב. בתקופה זו נוספו במתחם גם מבנה מלג'ני סיליקט ומבנה אבן בן קומה אחת. באזור הטכני הוקמו מגדל השמן מבטון ומכל המזוט התת קרקעי העשוי אף הוא מבטון. המתחם הטכני פורק לברזל לפני עשרות שנים, וחלקו משמש עד היום מבנים שונים בעמק הירדן. יש לציין שבאותם ימים לא הייתה מודעות לנושא השימור וכך פורקו גם חלק מפסי הרכבת לטובת הקמת לולים ביישובי עמק הירדן.

בשנות ה-60 הוקם חטמ"ר צמח שישב בטגארט של צמח ומבני תחנת הרכבת שימשו כבסיס השמן והדלק של החטמ"ר עד לפני כ-20 שנה. בתקופה זו חלה באופן טבעי הידרדרות במצב המבנים שהלכה וגברה לאחר שהצבא עזב.

שימור ושימוש

לפני כחמש שנים החלה המועצה לשימור אתרים לפעול לשימור האתר. על מנת להחיות את המבנים וליצוק בהם תוכן, חברנו למכללה האקדמית כנרת ויחד אנו מובילים מהלך שסופו הוא החלום של המועצה לשימור אתרים - מבנים שישוקמו וישמשו לחינוך בצד תצוגה שתספר את סיפור המעשה של התחנה.

המבנה הדרו קומתי שוקם ויהפוך להיות מבנה המשרדים של המחלקה

סיירו במרכז המבקרים ובמתחם שרונה ככלל, ולסיום נהנו מקוקטייל חגיגי במבנה בית הברד. סיור נערך גם לצוות שגרירות איטליה בישראל. בסיור נכחו שגריר איטליה פרנצ'סקו טאלו ורעייתו, וכן כל ראשי המחלקות בשגרירות. הסיור זכה להצלחה ולהתעניינות רחבה בקרב נציגי השגרירות.

התערוכה הבינלאומית לשימור מבנים

בחודש פברואר התקיימה לראשונה בארץ תערוכה בינלאומית לשימור מבנים. התערוכה עסקה בפן המעשי של עולם השימור והתמקדה ביישום טכנולוגיות בנייה מסורתיות במבנים לשימור. התערוכה הוצגה ביוזמתו של עומר קאופמן, מנהל פרויקטים לשימור בישראל, ואליו חברו מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, רשות העתיקות, איקומוס ישראל ועיריית תל אביב-יפו.

במהלך היום הוצגו ברחבת משכן הבימה כ-30 ביתנים של עסקים פרטיים, המתמחים בטכנולוגיות בנייה מסורתיות ולצדם ביתנים של ארגונים ציבוריים בהם מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. התערוכה לוותה בכינוס מקצועי בנושא שימור טכנולוגיות בנייה מסורתיות, שבו הציגו הן מרצים מהשוק הפרטי הן מרצים מהאקדמיה ומהרשויות המקומיות. את הכינוס פתח מנכ"ל המועצה עמרי שלמון.

המחלקה ליחסים בינלאומיים יזמה את הגעתם של מספר מרצים בינלאומיים מובילים, בהם פרופ' קלאודיו מורנה מאיטליה שרן בדרכים למזעור נזקים של רעידות אדמה במבנים היסטוריים, פרופ' סטפנו ברטוצ'י וד"ר אדר' סנדרו פירנלו מאיטליה שהרצו על תיעוד דיגיטלי של אתרים היסטוריים וארכאולוגיים מרשימת המורשת העולמית של אונסק"ו, ומר ברט קנפן מבלגיה ואדר' רנה דניאלס מהולנד שדיברו על תהליכי שימור כחלק מהתחדשות עירונית.

דוכן המועצה בתערוכה. צילום: שמואל בן טובים

פרויקט מסע בין אתר לטירה לבני +40

לאור הצלחת פרויקט "מסע בין אתר לטירה" לבני +40, שהתקיים באפריל 2014, שבמסגרתו יצאו "צעירים בוגרים" לעיירה ברזי לה סק שבצרפת, במטרה להתנסות בשימור מלאכות מסורתיות ובשיקום הטירה ההיסטורית. אנו נערכים להוצאת שתי משלחות נוספות. מחנה שימור זה הוא פרי יזמה משותפת של מנהלי הפרויקט "מסע בין אתר לטירה" וצוות מחנה השימור בברזי לה סק. המשלחת הקרובה תצא באפריל 2015 ולאחריה מתוכננת משלחת נוספת לחודש ספטמבר 2015.

לפרטים: רותם וליונל דרמון; 052-5594384
workshops@studiorld.co.il
תמר טוכלר: 03-5086605

משלחת למלטה

בספטמבר 2014 יצאה משלחת ישראלית לפרויקט שימור ייחודי במלטה, בחסות האיחוד האירופי. הפרויקט היה פרי יזמה משותפת של ארגון השימור במלטה Din I-Art Helwa, ארגון רמפאר הצרפתי, המחלקה ליחסים בינלאומיים במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל וארגון איקומוס ישראל, וקיבל חסות מארגון ארסמוס+ של האיחוד האירופי. במסגרת הפרויקט יצאו חמישה צעירים ישראלים, בראשותה של חן בן ארי, לעיירה פלוריאנה (Floriana), הסמוכה לעיר הבירה ולטה, והתנסו בעבודות מלאכה מסורתיות לצורך שימור בית הקברות האנגלי במסידה (Garden of Rest), שהפך לאחרונה לפארק ציבורי. נוסף לעבודות השימור, זכו המשתתפים לפעילויות העשרה ולסיורים להכרת המורשת ההיסטורית של מלטה.

עבודות שימור במלטה. צילום: חן בן ארי

סיורים מקצועיים במתחם שרונה דיפלומטים ולאורחים מחו"ל

פתיחתו של מתחם שרונה בקיץ האחרון עוררה התעניינות הן בקרב אורחים מחו"ל, הן בקרב דיפלומטים זרים המתגוררים בארץ. בעקבות זאת אירחה המחלקה ליחסים בינלאומיים במתחם מספר קבוצות מחו"ל במהלך החודשים האחרונים.

בסוף אוקטובר 2014 ביקרו במתחם נציגי הארגון הבריטי RIBA (Royal Institute of British Architects), שהגיעו לארץ מטעם השגרירות הבריטית. נציגי הארגון התרשמו מהמתחם המתפתח, מעבודות השימור שנעשו בו וממרכז המבקרים, והביעו עניין בהמשך הקשר בין שני הארגונים.

מספר שבועות לאחר מכן אירחה המחלקה, בשיתוף עם מרכז המבקרים בשרונה, דיפלומטים של האיחוד האירופי. נציגי המדינות השונות, בהן איטליה, גרמניה, אנגליה, צ'כיה ועוד,

סיורים בשרונה. מימין - תמר טוכלר מדריכה את נציגי RIBA, משמאל - סיור לצוות שגרירות איטליה, בנוכחות השגריר פרנצ'סקו טאלו (מימין). צילום: נגה די סגני

קהילה משמרת

הצהרת נוציה להצגת בורה ולגישות עכשוויות המקדמות שימור חברתי

פרופ' עירית עמית-כהן - יו"ר איקומוס ישראל, ראש המחלקה לגאוגרפיה וסביבה, וראש מסלול לתואר שני "שימור תכנון ופיתוח נוף ונכסי תרבות", אוניברסיטת בר-אילן

מורשת במחלוקת. מסגד חסן בק למול המלונות בגבול יפו ותל אביב. צילומים: עירית עמית-כהן

של אתר משקפת את השונות של הקהילות המרכיבות את העם האוסטרלי, מספרת לנו מי אנחנו, מהו העבר שעיצב את החברה האוסטרלית ואת נופיה. המשמעות התרבותית מדגישה את חשיבותם של האתרים לעם האוסטרלי ואת הכוונה לא להחליפם."

בשנים האחרונות הצהרת המשמעות התרבותית בנכסי מורשת הראויים לשימור התרחבה והחלה לחבוק היבטים חברתיים-קהילתיים נוספים, כגון: קריאה להיכרות מעמיקה יותר של רבדים חברתיים המרכיבים את הקהילה, הרצונות והצרכים שלה. גישה מרחיבה זו לא מסתפקת רק בערכים ההיסטוריים, אלא בערכים שאוכלוסיית ההווה מדגישה אותם, חושפת אותם ונעזרת בהם כדי לקדם את מעמדה ואת חוסנה (החברתי, הכלכלי, הפוליטי, התרבותי). גישה זו גם מכירה באחריותה של הקהילה העכשווית לדאוג לאוכלוסיית העתיד ולהבטיח את שימור נכסי התרבות גם עבורה (שימור בר קיימא).

לגישה החברתית-קהילתית בשימור המורשת התרבותית ביטויים מעשיים מגוונים. היא מדגישה את החשיבות של שיתוף הציבור בתהליך קבלת ההחלטות, מה לשמר ואיך לשמר. היא ביקורתית, היא מחזקת ערכים דמוקרטיים כמו זכותו של כל ציבור לבטא את מורשתו, לדאוג להישרדותה ולעצבה על פי תפיסתו. היא מבליטה ערכים חינוכיים, היא משלבת בין תחומי דעת ומרחיבה את השיח השימורי. כך למשל, אקולוגיה יכולה להיות לא רק סביבתית, אלא גם חברתית (אקולוגיה חברתית), והערכה ומדידה של איכותו של נוף תרבות או נכס תרבות, שוב אינן רק פיזיות אלא גם חברתית (Social Assessment). כדי לבחון את הצהרת המשמעות התרבותית, את המפגש בין הערכים המוחשיים ללא מוחשיים ואת ההיבטים החברתיים-קהילתיים הנלקחים בעת ההכרזה על אתר מורשת תרבות או נוף תרבות נבחרו שני מרחבים - מרקם עירוני ומתחם נופי שהוכרזו גן לאומי.

שימור מורשת תרבות מוחשית, מונומנט, מרקם בנוי, פריט וצומח שהוא נטע אדם, נקשר עד שנות ה-90 בתיאור וניתוח מאפיינים פיזיים: תכנון, סגנון, צורה, חומר וטכנולוגיה. הערכים גם הם נבחנו לאור ביטויים הפיזי בנכס התרבות והתמקדו בערך ההיסטורי והאדריכלי, באורחות חיים ובטכנולוגיות שעברו מן העולם, בנדירות התופעה ובבולטות שלה במרחב. גישה זו המבליטה ערכי תרבות מוחשיים של נכסי מורשת תרבותית שזכו להיכלל ברשימת אתרים מקומית, מדינתית או עולמית, (Tangible Cultural Values of Cultural Heritage Sites), המעטיה בהתייחסות להיבטים חברתיים (Intangible), ולא נדרשה להיות: מה רצונה של קהילה, מהם צרכיה ומהם מאפייניה. כך קרה ששמרים התמקדו בעשייה השימורית כפי שהיא הוצגה באמנת ונציה (1964), ובתהליך קבלת החלטות כיצד לבצע את שימור הנכס, אם בחומרים אותנטיים, אם באופן מחמיר, אם להעדיף את השימור המלא או להסתפק בחזית ובפריט עיצובי המרמז על העבר. שינוי בגישות אלה ביטאה אמנת בורה שהוצגה במכרה ישן בעיר בורה שבאוסטרליה ונערכה מספר פעמים במהלך השנים 1979-2013. האמנה לא הסתפקה בהתמקדות השימור בהיבטים הפיזיים ובאופנים כיצד לשמר אלא הציגה גישה מערכתית שקראה להצהרת משמעות תרבותית (Cultural Significance). הצהרת בורה לא ביטלה את הצהרת ונציה ואת הגישה השימורית הפיזית, היא נועדה להוסיף על הקיים ולהיות חלק בלתי נפרד בתהליך הערכת אתרים הראויים למעמד מורשת תרבותית. בגלל חשיבותה היא פרצה גבולות וזכתה להכרה בינלאומית. וכך נאמר באמנה בנוסח שנת 2013: "הצהרת המשמעות התרבותית המצטרפת לאתרים מוכרזים מעשירה את חיי התושבים, תורמת ליחס הקהילה לנופיה ולנכסיה ולקשר שלה למקום, לעברו ולהתפתחותו בהווה. המשמעות התרבותית היא תהודה היסטורית חשובה לזהות האוסטרלית ולניסיונה. המשמעות התרבותית

קיבוץ נען, שמורת ויכרון שורדות בשילוט

קיבוץ נען, שמורת ויכרון. בית יכין. שריד לסיפורו של הקיבוץ, הולך ונמחק מהנוף

העיר בת-ים

ראשיתה של העיר בת-ים בשנת 1926, השנה שבה התיישבו בחולות מדרום ליפו 13 משפחות שהשתייכו לאגודת "אחוזה" וחשקו בחיי פרבר. לשכונה קראו 'בית וגן' כיאה לרעיון 'עיר הגנים' ששימש מודל לחיקוי לרבות מהשכונות שנוסדו בארץ ישראל באותן שנים. בשנת 1938 הוחלף השם לבת-ים ובינואר 1958, לאחר שהישוב גדל ואוכלוס בעולים, זכה למעמד של עיר. גלי ההגירה, עזיבת ותיקים והחלפתם בחדשים השפיעו על התפתחותה, על מאפייניה השכונתיים ועל תדמיתה, שהלכה והידרדרה. בשנים האחרונות החליטה העירייה לשנות את מצבה ותדמיתה של העיר ולקדם עבודה תכנית אסטרטגית המחדדת את היותה "עיר אמצע", ובמקום להילחם בתלותה בעיר הגדולה תל אביב-יפו, להבליט את ייחודה הנופי, המרקמי, החברתי והתרבותי. בתהליך התחדשות זה השתלבה גם העשייה השימורית של נכסי התרבות ההיסטוריים בעיר. טיפוח נכסי המורשת נתפס כאמצעי לשיפור איכות החיים, הבלטת הזהות המקומית-שכונתית, שיקוף ערכי מורשת תרבותית, גם היסטוריים וגם חברתיים. ערכים כמו שוויון הזדמנויות, סובלנות וערכות הדדיות מצטרפים בתכנית למאפייני העיר ההיסטורית. זהו תהליך המציג "תכנון מקיים" הנשען על משאבי העיר, הגאוגרפיים והמורשתיים, ודואג ל"שימור הווייתם הייחודית של אזורים השונים של העיר ולהקפדה על פיתוחם ברוח מתאימה. שמירה על איכויות ומורשת המקום תוך הקפדה על השבחת המקום, שיפוץ הבינוי ומיצובו כמרחב עירוני אטרקטיבי, איכותי ואסתטי. פיתוח השומר ומעצים את מאפייני המקום ונותן להם נראות וביטוי, פיתוח המשקף את ההווייה העירונית והזיכרון האורבני והקהילתי, המייחדים את המקום בסיפור צמיחתה של בת-ים" (תכנית אסטרטגית לפיתוח בת-ים, טיוטה, 2009; שמואל גרוואג ולילך הראל, תכנית השימור של בת-ים, אתר עיריית בת-ים).

נחל צלמון

נחל צלמון או בשמו הערבי ואדי סלאמה, מהחשובים בנחלי הגליל, מהווה גשר בין הגליל העליון לגליל התחתון. הנחל מתאפיין בזרימה קבועה של מים גם בעונת הקיץ החמה ושואב אליו תיירות פנים וחוץ כמשך כל השנה. סביבתו החברתית של הנחל כוללת תיישבות ערבית בדווית ונוצרית ביישובים ראס אל עין וסלאמה ולאורך הנחל. בשנת 1981 אישרה מדינת ישראל את החלטת רשות הטבע והגנים (אז רשות

הגנים הלאומיים) לזיום תכנית לייעוד גן לאומי באזור נחל צלמון כדי לשמר את נופיו הייחודיים ואת נכסי התרבות הבנויה הפזורים בו. בספטמבר 2005, לאחר עיכובים רבים, הוכרז הנחל כגן לאומי, אבל ההחלטה יצרה קונפליקט חברתי-סביבתי המייצג לא רק תופעה מקומית אלא תופעה לאומית, בין הצורך לשמר את נופי הנחל למען הישרדותם עבור הדורות הבאים לבין האינטרסים של קבוצות האוכלוסייה שהתגוררו בנחל ובסביבתו והן שונות במאפייניהם החברתיים והתרבותיים זו מזו, בצורכיהן הכלכליים וברצונותיהן. ואכן, השמירה על נופי הגן צריכה הייתה להתבצע לצד ההכרה שלא ניתן לפנות את שטח הגן מתושביו שהסיפו להתגורר בבתיהם ולעבד את השטחים החקלאיים שבבעלותם בתוך גבולות הגן הלאומי. כדי לצמצם את הקונפליקט הוחלט לפתוח בהליך גישור שבו השתתפו התושבים הברווים, בעלי הבתים והארמות בנחל; תושבים נוצרים בעלי בתים בכפרים הסמוכים לגן; נציגי גופים מוניציפליים, מוסדות מדינה ורשויות; ארגוני סביבה. הגוף המגשר היה צוות שהשתייך לארגון נטרלי, בינלאומי, ג'מס (JEMS). הבחירה בגישור התבססה על מאפייניו וערכיו החברתיים, ובעיקר על העובדה שהוא מייצג חינוך לדמוקרטיה ולמימוש מרבי של זכויות הפרט וצרכיו. האוכלוסיות השותפות לתהליך זוכות לכבוד הדדי ולהבנה זו את זו, התהליך מתאפיין ברמת שקיפות גבוהה מצד כל הנוגעים בדבר, ומבוסס על השתתפות מרצון ובתום לב של כל בעלי העניין. במהלכו מתקיימת נגישות שווה למקורות מידע, והמגשר מעודד את הקבוצות כולן להשתתף באופן אפקטיבי בתהליך. מאפיינים אלה הופכים את תהליך הגישור לייצב ומבטיחים שבעתיד הוא ייושם טוב יותר מכל הסכם אחר (Leshem Halamish & Amit Cohen, 2011). ואכן, הסכם הגישור בנחל צלמון הפך לאמצעי לשימור סביבת הנחל מצד האוכלוסיות המתגוררות בגדות הנחל, ביישובי הברואים הסמוכים ובמועצה האזורית משגב. פעילויות כלכליות וחינוכיות משותפות תרמו, ועדיין תורמות, לחיזוק הקהילות, זהותן והזדהותן עם הנחל, נופיו ונכסיו ההיסטוריים. שני המקרים מצביעים על חשיבותם של הערכים הלא מוחשיים, החברתיים, התרבותיים והקהילתיים, בתהליך קבלת ההחלטות הפועל כדי לשמר את המורשת התרבותית המוחשית. הם מדגישים את ההשפעה הגדלה של הגישה המבליטה את המשמעויות החברתיות-תרבותיות ומקדמת הגדרות וכיוונים חדשים של תופעת השימור.

נחל צלמון - נוף תרבות שניצל הודות לתהליך גישור סביבתי

מקורות

אתר האינטרנט של עיריית בת-ים

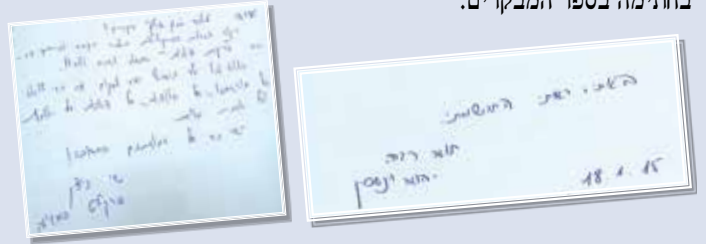
Burra Charter (1999 - 2013). The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance.

Leshem-Halamish, R. and Amit-Cohen, I. (2013). Mediation Agreement to Resolve an Environmental Conflict and its Social Implications – The Case of Wadi Zalmon (Israel National Park) GeoJournal 78 (2): 373-387.

מבקרים במכון איילון ברחובות

רני אורן - מנהל מכון איילון

מכון איילון זוכה למבקרים רבים מהארץ ומרחבי העולם במשך כל השנה, בהם משלחות של ארגונים ותיירים מחו"ל, קבוצות של תלמידים ותנועות נוער, חיילי צה"ל, משפחות ובוגרים, אנשי ציבור וקבוצות עובדים מחברות פרטיות. בצד כל אלה אנו זוכים גם לביקורים של נציגים דיפלומטיים ממדינות שונות, ובעלי תפקידים ממשרדי הממשלה ומהכנסת. לאחרונה הגיע אלינו פרקליט המדינה שי ניצן בחברת עובדי הפרקליטות הבכירים ליום עיון וסיור. היועץ המשפטי לממשלה עו"ד יהודה וינשטיין הצטרף אליהם במהלך היום ושניהם כיבדו אותנו בחתימה בספר המבקרים.

מתוך ספר המבקרים של מכון איילון

היועץ המשפטי לממשלה עו"ד יהודה וינשטיין (מימין) ופרקליט המדינה שי ניצן חותמים בספר המבקרים. צילומים: נוגה בן-ארי

מרכז מבקרים אתר רכבת העמק בכפר יהושע - לצעירים ובוגרים

שמעון צפריי - מנהל אתר רכבת העמק בכפר יהושע

באתר רכבת העמק אנו משקיעים בפיתוח פעילויות ואטרקציות. בשנים האחרונות אנו שמים דגש על מגוון פעילויות מבחינת קשת הגילים. המטרה היא לייצר גורמי משיכה שיהוו אטרקציה לקהלים מגוונים, חניכי מערכת החינוך הפורמלית והבלתי פורמלית, משפחות, מבוגרים וחובבי ספורט אתגרי.

המבחר שאנו מציעים מטפח קהל שאינו מסתפק בביקור בודד או בהדרכה באתר, אלא עוקב באופן קבוע אחר המתרחש ומגיע

משתתפי מסע האופניים בביקור באתר. צילום: עמרי אילת

לאירועים במקום על פי תחומי העניין. בחודשים האחרונים קיימנו הצגות לילדים, חנכנו את בית שואב המים שיהווה מרכז תרבות; פתחנו קורס צילום בהנחייתם של הצלם עמרי אילת וצוות הדרכה מקצועי בתחום; ערכנו מסע אופניים עוקף מסילת העמק החדשה והישנה שזכה להצלחה רבה.

אחת המגמות היא להפוך את אחד המבנים באתר למרכז רוכבי אופניים שיהווה בסיס לטיולים באזור.

בתמונה העליונה: הצגת ילדים בחנוכה
בתמונה התחתונה: חנוכת בית שואב המים. צילומים: שמעון צפריי

ציורי קיר בית עלמי בקיבוץ זיקים

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

ציורי הקיר במהלך עבודות השימור. צילום: עפר יוגב

בית עלמי נבנה בשנת 1920 כבית קיט של משפחת מוסא עלמי מירושלים ועוטר בציורי קיר ותקרה מרהיבים, ריצוף המבנה עוטר במרצפות טרצו מעוצבות. בשנת 1947 נטשו בני המשפחה את המקום. ראשוני קיבוץ זיקים עלו על הקרקע ב-1949 והתיישבו בבית עלמי. במהלך השנים שימש המבנה את הקיבוץ לצרכים שונים ובסוף שנות ה-90 הוא נעזב. לאחרונה קידם הקיבוץ את שיקום המבנה לטובת התיירות המקומית, ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל לקחה על עצמה את שיקום ציורי הקיר במבואה.

הפטרייה בקיבוץ מעין צבי

מרגלית קפלן - בת קיבוץ מעין צבי

הפטרייה המשוחזרת. צילום: נעמה נאמן מזרחי

פטרייה מקורית בשנות ה-50. ארכיון מעין צבי

אין בדינו מסמכים המעידים כמה מבנים כאלה הוקמו, אך זאב וייל מעיד כי נבנו תשע פטריות ונראה כי זהו הנתון הנכון.

הזיכרון האישי שלי מהפטרייה שבה התגוררו הוריי הוא מיום שישי ה' באייר תש"ח. באותה עת רק לחבר אחד היה מכשיר רדיו. הוא חיבר מהמכשיר חוטים ורמקולים לחדרי החברים, וכך, בשעה ארבע אחר הצהריים, שמעתי עם הוריי את דוד בן-גוריון מכריז על הקמת מדינת ישראל.

שמעה של הפטרייה יצא אל מחוץ לתחומי הקיבוץ ובשנות ה-50, בתקופת העלייה הגדולה, הגיעו נציגי הסוכנות היהודית כדי לבחון אם ניתן לאמץ את הרעיון ולבנות במעברות פטריות במקום אוהלים. לאחר ששמעו על קשיי התחזוקה ויתרו על כך, והפטרייה נותרה ייחודית למעין צבי. במהלך שנות ה-50 נעלמו הפטריות ופינו את מקומן לבתים. נותרה רק הפטרייה של תים וקרלה, אלא שזו נהרסה בשנת 1985 לאחר שהניסיונות לשמרה לא צלחו.

בשנה האחרונה הוחלט להנציח את המבנה המיוחד ובקיבוץ נבנתה פטרייה חדשה, הדומה לפטרייה המקורית. הפטרייה הוקמה בגן שבו מוצגים כלים חקלאיים היסטוריים מאוספו של אליעזר בן יעקב. בראש מבצע ההקמה עמד רן בן יעקב, בנו של אליעזר, והיא ניצבת שם זכר לעברו של הקיבוץ.

פטרייה היה שמו של מבנה מגורים ייחודי לקיבוץ מעין צבי בשנותיו הראשונות. הקיבוץ עלה על הקרקע בשנת 1938, בשטח הגובל בביצות כברה. בשנת 1940 הועתק אל הגבעה הסמוכה, בואכה זכרון יעקב. מרבית החברים התגוררו באוהלים בתנאי מזג אוויר קשים, עד שגרשון תמנה (תים) החליט לטפל בבעיה. תים היה איש ברוך כישרונות והוא הגה ותכנן "אוהל משופר". בעבודה המעשית הצטרף אליו אורי וייל, שהצטיין בעבודות בניין, ובשלהי שנת 1941 כנראה, השלימו שניהם בניית אב-טיפוס.

המבנה כלל רצפה עגולה יצוקה מבטון וסביבה קיר אבנים בגובה 80-100 ס"מ. בקיר היו שני חלונות, פתח לדלת וגומחה שנועדה לשמש כארון. מעל הקיר נבנה חרוט בדומה לאוהל ששימש כהמשכו של הקיר וכגג המבנה. חומרי הבניין נאספו מהסביבה. אבנים - מבניינים נטושים והרוסים; קורות לתמיכת הגג - מענפי איקליפטוסים שנקטפו ב"יער" שנכלל בשטח הקיבוץ; ציפוי הגג - בד יוטה שרוי במי מלט, מצופה בופת בצד החיצוני וצבוע בסיד לבן בצד הפנימי, בטכניקה ששימשה לבניית לולים; הזוגיות לחלונות והעץ לדלת נרכשו כנראה מתקציב הבניין של הקיבוץ הצעיר.

תים ובת זוגו קרלה עברו להתגורר במבנה הראשון. במבנה נוסף שכנו תים ואורי התגורר אורי (כנראה עם שותף). המבנה זכה לכינוי "פטרייה" ותוך זמן קצר קמה שכונת פטריות שבה התגוררו החברים במשך כעשור.

כנס שימור בתי הכנסת ההיסטוריים בתל אביב

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

ראש העיר רון חולדאי נושא דברים בכנס. צילום: נשע רוזנבלט

בדצמבר 2014 התקיים כנס להעלאת המודעות לשימור בתי הכנסת ההיסטוריים של העיר תל אביב-יפו. הכנס התקיים בבית הכנסת הגדול של תל אביב ברחוב אלנבי, במעמד ראש העיר רון חולדאי ונשיא בית הכנסת שלמה פיקבוק, ובמסגרתו הושק מחקרם של שולה ויוריך ואדר' שמואל גילר על תולדות בית הכנסת הגדול.

במהלך הכנס, אשר זכה להתעניינות רבה, הרצו ד"ר ראובן גפני, אדר' רם שואף, יפעת אביצדק קלפה ואדר' שמואל גילר. כמו כן הוקרנו קטעי וידיאו היסטוריים של בתי הכנסת של תל אביב, בעריכת יעקב גרוס.

שיקום נזקים בבית הקברות הפרוטסטנטי בהר ציון

אדר' ד"ר גיל גורדון - חבר מועצת העמותה

לפני מספר חודשים הסתיים מבצע שיפוץ צלבי מצבות בבית הקברות הפרוטסטנטי ההיסטורי בהר ציון על ידי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. באתר היסטורי זה, הצופה על הסינמטק בירושלים, טמונות כמה מהדמויות החשובות שעיצבו את פניה של ירושלים המודרנית בשלהי המאה ה-19 כגון הבישוף גובאט, המיסיונר יוהן לודוויג שנלר, הרופא ד"ר מקס סנדרצקי, האדריכל קונרד שיק, הקונסול הבריטי ג'ון דיקסון ואחרים. המקום סובל זה עשר שנים ממעשי ונדליוס של יהודים קנאים והשיא הגיע לפני כשנה, עת חדרו הללו למתחם באחד הלילות והרסו 25 מצבות בלילה אחד בעזרת כלי ברזל ואבנים. הסימנים הולוכו, כנראה, ל"שיבת התפוצות" הסמוכה. הפרשה התפרסמה בחוגי תרבות ודת בארץ ובחו"ל ונציגים דיפלומטים זרים ביקרו במקום.

בעקבות פניית הח"מ, בצירוף מכתב בקשה רשמי מהבישוף שמידט ומכתב תמיכה של רשות הטבע והגנים, נרתמה המועצה לשימור אתרים להציל את המצב. לאחר מכן התמנתי למנהל הפרויקט ולמתאם בין המועצה לכנסיות. בשלב ראשון תיעדתי באופן מסודר את כל המצבות הפגועות והן סומנו. בעקבות זאת שלחה המועצה צוות שימור בראשות עבדול רחים בודוג'. בהדרגת מנהל תחום שימור פיזי ארצי ארנון חפץ, תיקנו אנשי הצוות את כל הנזקים בתוך חמישה ימי עבודה.

הנוצרים, האנגליקנים והאוונגלים, בעלי האתר, הופתעו מאוד מיזמת המועצה, במיוחד לאור רפיונו של רשויות אכיפת החוק בירושלים. עתה מתכננים גורמי הכנסייה להקיף את האתר בגדר ברזל גבוהה ובוחנים אפשרות לשקם את הכתובות על המצבות. כמו כן נבדקת הצעתי לאפשר את פתיחת האתר ההיסטורי החשוב עבור חובבי ארץ ישראל במועדים מתואמים.

בכניסה לבית הקברות. מימין לשמאל - עבדול רחים בודוג', זכריה כרשוק, עומר כאכוכו ואהרון טופיק - אנשי צוות השימור, בחברת גיל גורדון. צילום: ארנון חפץ

קברו של יוהן לודוויג שנלר, לפני השיקום ואחרי. צילומים: גיל גורדון

אום רשרש

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

בקתת אום רשרש היוותה חלק ממתחם שהקימו הטורקים כתחנת פיקוח לעקבה, בדרך למכה. הבריטים הפכו את המתחם לתחנת משטרה ובמלחמת העצמאות, עם כיבוש המקום על ידי לוחמי חטיבת הנגב וחטיבת גולני, הונף לידה דגל הדיו המפורסם. סביב המתחם הוקמה העיר אילת. ב-1960 נהרסו מבני המשטרה למעט בקתת בוץ אחת, אשר

בקתת אום רשרש לפני השימור ואחריו. צילום: ארנון חפץ

הפכה לציון הוקרה ללוחמים והוכרזה כאתר לאומי. הבקתה מסמלת את ימיה הראשונים של העיר אילת. לידה הוצבה אנדרטה המשחזרת את מעמד הנפתו של דגל הדיו, פרי עבודתו של האמן הניאל כפרי. במקום נערכו עבודות הצלה ושימור, כולל טיפול בקירות המבנה ובגג והתקנת תאורה חיצונית דקורטיבית. השימור בוצע על ידי צוותי השימור של המועצה, על פי תיעוד של ד"ר נטלי מסיקה, בתכנון משרד שפר את רונן מהנדסים ובמימון של אגף מורשת והנצחה במשרד ראש הממשלה, משרד התרבות והספורט, עיריית אילת והמועצה לשימור אתרים.

רפת קריית ענבים כאתר בילוי

איציק שויקי - מנהל מחוז ירושלים

בשנת 1925 נבנתה בקריית ענבים רפת סגורה שאליה הובאו פרות מצפון אירופה. הרפת נבנתה מאבן מקומית, שנחצבה על ידי חבנים בקריית ענבים. קירוי המבנה עשוי אגדי עץ, ובמישור הגג הונחה רשת עץ הנושאת רעפי חרס מתוצרת מרסיי. החלב שווק ל"תנובתנו" * בירושלים. הרפת נסגרה בשנות ה-70 והפרות הועברו לקיבוץ מעלה החמישה. יזם פרטי רכש את המבנה בשנת 2005, אך בשל פגעי מזג האוויר נפל הגג. מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל דרשה מהמועצה האזורית לתת היתר הצלה למרות התנגדות רשות מקרקעי ישראל. הרפת שוקמה בפיקוחו של אדריכל השימור אבנר אופק כדי שתהפוך למבנה תיירותי ציבורי. לאחרונה נפתחו במקום שתי מסעדות לקהל הרחב, המושכות מבקרים רבים.

*"תנובתנו" - דוכני וזכיון ייחודיים למכירת חלב ותוצרת חקלאית שהוקמו בירושלים בשנת 1926. במהלך השנים הצטרפו הרוכנים לתאגיד ארצי חדש והפכו ל"תנובה ירושלים".

החווה החקלאית בפתח תקוה - 80 שנות חינוך חקלאי

ד"ר דייוויד קדיש - מנהל החווה החקלאית
יהונתן טל - פעיל שימור וסביבה

עיריית פתח תקוה, החווה החקלאית ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ערכו טקס לציון 80 שנה לחווה החקלאית בהשתתפות תלמידי החווה, אנשי הצוות ובוגרים מבית הספר החקלאי המחוזי ע"ש רוזה כהן, שפעל במקום משנת 1934 עד למלחמת העצמאות. בבית ספר זה למדו רבים מדור הקמת המדינה שתרמו למורשת הלאומית בתחומי החברה, התרבות, היצירה, הגבורה, הביטחון והנהגת המדינה. לצילומים מהאירוע: <http://myurl.co.il/farmPT80>

שלוש המועצה בפתח מסעדה שהוקמה ברפת קריית ענבים המשוקמת צילום: איציק שויקי

רחל רבין, בתה של רוזה כהן, וחברות לספסל הלימודים. צילום: טל בן נון גלו

חונכת הסליק במרחביה

דורון מור - יו"ר הקרן ע"ש ראשוני קיבוץ מרחביה

לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון, ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל אייל בצר, נכבדים ותושבים מהאזור. בגזירת הסרט התכבד שלמה שדיאור, בנו של יחזקאל שטוייר, מבוני הסליק. הסליק פתוח למבקרים במסגרת מרכז המבקרים "החצר הגדולה במרחביה".

יש לתאם מראש עם רכז ההדרכה רפי צור, בטל' 052-3638156

הסליק במרחביה נבנה בשנות ה-30 של המאה שעברה מתחת לבית הילדים של הקיבוץ. הוא נבנה על ידי חמישה חברים בניהולו של חבר הקיבוץ משה מן (לימים מקים ומפקדה הראשון של חטיבת גולני). במקום נערכו עבודות שימור בסיוע מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ומועצה אזורית עמק יזרעאל.

ב-29 בינואר השנה נפתח הסליק לציבור. בטקס נכחו מנכ"ל מועצה

בתמונה הימנית: טקס גזירת הסרט. מימין לשמאל - יו"ר הקרן ע"ש ראשוני קיבוץ מרחביה דורון מור, מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון, ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל אייל בצר, בנו של יחזקאל שטוייר שלמה שדיאור ונכדו ניצן לוי ותהל שדיאור. בתמונה השמאלית: מעמקי הסליק. מימין לשמאל - עמרי שלמון, אייל בצר, שלמה שדיאור ואמנון לוי, לשעבר מנהל חצר תל חי. צילומים: ישראל פרץ. באדיבות מועצה אזורית עמק יזרעאל

תחנת המשטרה באבו גוש

איציק שויקי - מנהל מחוז ירושלים

תחנת המשטרה באבו גוש נחנכה על ידי שלטונות המנדט הבריטי ב-1941. זהו מבנה סגור שייחודו בחיפוי האבן, בקשתות המאפיינות את הפתחים ובפרטי בניין איכותיים, כמו מרזבים ורצפה נגד החלקה באגף האורות. בשנת 1948 העבירו הבריטים את התחנה לידי הפלמ"ח והיא שמשה את אנשיו לאחסון ולמטרות שמירה. לאחר מכן הוא שימש כבסיס צה"ל ובשנות ה-90 נעזב. המועצה לשימור אתרים הכינה סקר הנדסי באמצעות אינג' יעקב שפר, ופועלת מול משרד הביטחון על מנת לשמר ולשקם את התחנה. המקום מיועד לשמש את עמותת "במעלה החר לירושלים", שתקים במקום מרכז מבקרים לאומי להכרת פרוזדור ירושלים ומורשתו ומרכז תרבות עם מגוון פעילויות.

תחנת המשטרה כיום. צילום: איציק שויקי

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערה של משפחת איילון
על פטירתה של חברתנו

יהודית איילון

מוותיקי מכון איילון וממקימי המוזאון

יהי זכרה ברוך

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערה של משפחת אורבך
על פטירתו של חברנו

ח"כ אורי אורבך

נאמן שימור ומורשת וידיד המועצה

יהי זכרו ברוך

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערה של עבדול רחים בודוג'
ראש צוות שימור כפר כמא
על פטירתה של אמו

אמינה בודוג'

יהי זכרה ברוך

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערה של משפחת צורי
על פטירתו של חברנו

ניסן צורי

ממקימי קיבוץ ניר עם
ומייסד מוזאון המים והביטחון

יהי זכרו ברוך

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערה של משפחת חופי
על פטירתו של אלוף (מיל')

יצחק ("חקה") חופי

ידיד המועצה וממעצבי דרכה

יהי זכרו ברוך

האזבסטון האחרון. צילום: איציק שויקי

מעברת תלפיות

איציק שויקי - מנהל מחוז ירושלים

מעברת תלפיות קלטה בשנותיה הראשונות של המדינה עולים חדשים רבים ופורקה בשנות ה-60. מבנה האזבסט ברחוב שמואל לופו 8, הוא שריד בודד לשכונת האזבסטונים צפון תלפיות בפרט ולמבני האזבסטונים בעיר בכלל. במאמץ להציל את השריד האחרון, הכינה המועצה תיק תיעוד ודורשת לשמר את המבנה ולשחזר את תבניתו הפנימית. כמו כן מומלץ לשמר את משטחי הבטון של הצריפים הסמוכים, לצורך הקמת מוזאון למורשת המעברות.

בית ילין במוצא - פעילים מתמיד

רותי ארבל-פסח - מנהלת בית ילין במוצא

פרופ' ישראל ברטל מרצה ביום הנישואים של יהושע ושרח ילין צילום: רותי ארבל-פסח

בבית ילין במוצא מתרחבת הפעילות והדבר בא לידי ביטוי במבחר ימי עיון, סדנאות בישולי שדה, הפעלות חינוכיות מיוחדות לילדים ועוד. חלק מהאירועים הפכו כבר למסורת ומושכים אליהם קהל קבוע ומצטרפים חדשים, לדוגמה: ככל שנה אנו מציינים בשבוע ט"ו בשבט את יום נישואיהם של שרח ויהושע ילין שבאו בכרית הנישואים בשנת 1857. השנה התקיימה בבית הרצאתו של פרופ' ישראל ברטל על יהושע ילין בהקשר של היישוב הישן בירושלים, שממנו הגיע ובו צמח והתחנך. ההרצאה הייתה מרתקת והעניקה מבט שונה מהמקובל על מעשיהם, יזמותיהם, והמניעים שהביאו את אותם אנשים להתיישב במקום שבו קמה בשלהי המאה ה-19 המושבה מוצא.

בית הביטחון באורים הישנה

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

להתיישבות, והחברים עברו להתגורר סמוך אליו. בשלהי מלחמת העצמאות הם התבקשו על ידי צה"ל לעבור להתיישב במבנים שננטשו במשטרת עימארה.

זהו המבנה היחיד ששרד ובמשך שנים שימש מטרה לאימוני צה"ל. לאחר שהצבא הפסיק להתאמן באזור ולקראת חגיגות ה-70 להקמת הקיבוץ, פנו אנשיו למועצה לשימור אתרים בבקשה לשמר את בית הביטחון. המועצה נענתה לאתגר ובסיוע אגף מורשת והנצחה במשרד ראש הממשלה ומשרד התרבות, בוצעו במקום עבודות הצלה ושיקום על פי תיעוד של די"ר נטלי מסיקה ובתכנון משרד שפר את רונן מהנדסים. המבנה עתיד לשמש תחנה ב"דרך השדות" - דרך תיירותית העוברת במקום.

בית הביטחון של אורים הישנה נמצא בשטחי האש של בסיס צאלים, כחמישה ק"מ מדרום-מזרח לגבולות. הוא ניצב בנקודה שבה התיישבו בתחילה מייסדי אורים, כמה חודשים לאחר שעזבו את נקודת העלייה לקרקע ולפני שעברו למיקום הנוכחי של הקיבוץ. אורים הישנה היא אחת מ-11 נקודות ההתיישבות שעלו על הקרקע כנגב במוצאי יום הכיפורים תש"ז (1946), במטרה לסייע להכללת האזור בגבולותיה העתידיים של המדינה היהודית. בית הביטחון נבנה באפריל 1947 במרכז השטח שנרכש

בית הביטחון באורים הישנה, לפני עבודות השיקום ואחריהן. צילומים: עפר יוגב

מוזאון "מכבי" - מוזאון של ערכים

בקה רבינוביץ - היסטוריונית תנועת מכבי, סגנית יו"ר מוזאון מכבי וסגנית כבוד לנשיא תנועת מכבי

מימין: השחינית יהודית דויטש במרכז: השחיין חנוך בודין משמאל: המתאבק מיקי הירשל צילומים: ארכיון מכבי תנועה עולמית ע"ש יוסף יקותיאלי

בכפר המכביה שוכן מוזאון מכבי ע"ש פייר גילרסגיים. המוזאון נוסד בשנת 1982 במטרה להציג את תולדות תנועת מכבי, תנועות הספורט היהודי מסוף המאה ה-19 והמכביות לדורותיהן.

ייחודו של המוזאון אינו מתבטא בתמונות שחקנים, במדליות ובגביעי מועדוני ספורט יהודיים בעולם, אלא בהקניית תחושה של מסוגלות ואמונה "הכול אפשרי".

אף שבספורט נדרש כוח פיזי, הרי שהמודגש במוזאון הוא דווקא הכוח הנפשי שמאפשר להתמודד עם המציאות כמגרש הספורט או בחיים, בהצלחה.

הסיור במוזאון מתחיל בכניסה שבה מוצגת תמונת טל ברודי, שחקן הכדורסל האגדי, המדליק את לפיד המכביה, זאת כהוקרה לבחירתו לעלות לישראל. לצדו תמונת חנוך בודין, שחיין יהודי נכה שהדליק במכביה את הלפיד כהוקרה על הצטיינותו בספורט על אף מוגבלותו הפיזית, והוכיח שבכוח הרצון והיכולת המנטלית ניתן להגיע להישגים.

בקומה השנייה אנחנו פוגשים ביהודית דויטש - שחינית יהודיה שכל המדליות והגביעים שבהם זכתה נלקחו ממנה על ידי הוועד האולימפי האוסטרי אחרי שבחרה לא להשתתף באולימפיאדת 1936 בגלל נוכחותו של היטלר והאווירה האנטישמית. עשרות שנים מאוחר יותר, הגיעו ראשי הוועד האולימפי האוסטרי לישראל ובטקס מרגש החזירו ליהודית דויטש את כל אותות ההצטיינות. בפניה אחרת בקומה מוצגת תמונת המתאבק היהודי מיקי הירשל, שהכניע את המתאבק הגרמני לודוויג גרינג, שהיה בעל ממדים פיזיים גדולים משלו. גם כשהפך לקצין ס"ס שמר גרינג אמונים להירשל, שעלה בינתיים לישראל, ועבור בני משפחתו, שנשארה בגרמניה, סיכן חייו והצילם מצפורני הנאצים. הסיפור ממחיש את ערך ההוקרה לאדם, גם כיריבך, על אף הסיכון והמחיר האישיים.

הקומה השלישית של המוזאון מוקדשת למכביות, שמדי ארבע שנים ממחישות את הערכות ההרדית בין קהילות היהודים ברחבי העולם ולצד התחרויות הספורטיביות, מקנות לספורטאים היהודיים קשר בלתי אמצעי לישראל ומייצגות ערכי שיתוף והגינות בספורט.

מוזאון מכבי לא רק מחייה עבורנו את העבר המפואר של תנועת מכבי, אלא גם מדגים, בצורה מעוררת השראה, ערכים שעל כולנו, ככני אנוש, לדבוק בהם.

במוזאון מתקיימים סיורים מודרכים לקבוצות, בתיאום מראש. ניתן לשלב בסיור סדנה או הרצאה בנושאים מגוונים מעולם התוכן של המוזאון.

לפרטים: קון 03-6715727/9

www.shimur.org/Maccabi-museum

שלטי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בקבוצת יבנה

ד"ר אבי ששון - חבר קבוצת יבנה; המכללה האקדמית אשקלון; יו"ר ועדת דרום במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

מוסיפים דעת למבקרים במגזר ההתיישבותי במישור החוף. המיזם הוא חלק מתכנית גדולה של המועצה, בתמיכת משרד התרבות והחברה הממשלתית לתיירות, להצבת שלטים בהתיישבות העובדת ובמגזרים חדשים יחסית.

יש לקוות כי מגמה זו של המועצה תתרחב בהתיישבות העובדת ותעורר יישובים נוספים במגזר הכפרי בכלל ובדרום הארץ בפרט. שילוט אתרים היסטוריים הוא בגדר תשתית בסיסית בהקניית הזיקה למורשת ולמעשה הציוני וביחסנו אל האתרים עצמם.

השלט בישיבת כרם ביבנה

השלט בקבוצת יבנה. צילומים: אבי ששון

בשנים תרפ"ט-תרצ"א (1929-1931) עלו מאירופה חלוצים צעירים, בוגרי ההכשרות החקלאיות של תנועות הנוער "בחד" (ברית חלוצים דתיים) ו"עזרא", והקימו את "קיבוץ רודגס", יישוב חקלאי-שיתופי, בפאתי פתח תקווה, שהיה מרכזה של תנועת הקיבוץ הדתי במשך עשר שנים. בשנת תש"א (1940-1941) זכו אנשי רודגס למשבצת קרקע ועלו להתיישבות במישור החוף, מדרום לכפר הערבי יבנה, ושם הקיבוץ הוסב ל"קבוצת יבנה".

למייסדים הצטרפו עולים מכל קצות תבל וניצולי שואה. בשנות החמישים נקלט במקום גרעין "עציון" של בני עקיבא, בוגרי חברות נוער ובני המשק וכן גרעין חלוצי של בוגרי בני עקיבא מצפון אמריקה. כך הפכה קבוצת יבנה לקיבוץ הדתי הגדול ביותר, קיבוץ שיתופי לכל דבר. בשנת תרע"ג (1913) הציע הרב אברהם יצחק הכהן קוק, לרכוש את אדמות יבנה ההיסטורית, ולהקים עליהן "מושבה חקלאית" ולידה ישיבה, וכך לחדש את המרכז הרוחני של "יבנה וחכמיה". ביזמתם של הרב מאיר ברלין (בר-אילן), נשיא תנועת "המזרחי", ומנחם אוסישקין ראש הקק"ל, נרכשו ונגאלו אדמות יבנה בשנת ת"ש (1940).

בשנת תש"ז (1946) החלו בהקמת המבנה המרכזי של הישיבה, לפי תכניתו של האדריכל מאיר בן אורי. בר"ח מרחשוון תשי"ד (1953) נפתחה במקום הישיבה הגבוהה הציונית הראשונה. בשנת תשי"ח (1958) הוקמה תכנית שתאפשר שירות צבאי בנח"ל בשילוב עם לימוד בישיבה. המסלול אושר על ידי צה"ל, וכך הפכה ישיבת כרם ביבנה ל"אם ישיבות ההסדר".

השנה הוצבו שני שלטים גדולים של המועצה לשימור אתרים בכניסה לקבוצת יבנה ובכניסה לישיבת כרם ביבנה הסמוכה. שלטים אלה

לסיכומה של שנת ה-30 למועצה, אנו מביאים בפניכם את דבריהם של גבריאל הורוביץ, שלוקח חלק בפעילות המועצה מראשיתה, ושל המנכ"ל לשעבר יוסי פלדמן. גבריאל הורוביץ מציג דילמות חשובות בעבודת המועצה מיום ייסודה; יוסי פלדמן מעלה על נס את תרומתה החשובה של קרן קימת לישראל ואת שותפותה במלאכת השימור, שאולי אינה מוכרת דיה.

שימור אתרים - בין גימנסיה הרצליה לשרונה גבריאל הורוביץ - חבר מועצת העמותה ויו"ר ועדת סיורים

מיום כינונה של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, פועלים בה למעשה שני זרמים סמויים. האחד, דגל בכיוון של שימור אתרי ההתיישבות הציונית, והאחר שדגל בהרחבת הפעילות לאתרים שאינם ציוניים בלבד, כגון אתרים ערביים, טורקיים ומנדטוריים-בריטיים. דילמה זאת באה לידי ביטוי כבר בוועידת הייסוד של המועצה, שהתקיימה בשנת 1984, במכון ון ליר בירושלים.

בתקופה זו כבר הייתי פעיל ותיק בנושאי השימור. בשנות ה-50, כאשר איש עוד לא העלה על דעתו את הרעיון, הצעתי לפעול לשימור ושחזור יפו העתיקה שנקראה אז "השטח הגדול"; בשנות ה-70 פעלתי להצלתה של שכונת נווה צדק מפני תכניות הרס ועוד. כמנהל המכון לדיעת הארץ ע"ש אבשלום, הוזמנתי גם אני לוועידה. הדוברים דיברו על חשיבות שימור האתרים מראשית הציונות, ובפיהם נימוקים ציוניים. בין היתר הושמע טיעון שיש לשמר את נמל יפו מאחר שדורדור בן-גוריון, יצחק בן-צבי ומנהיגים נוספים עלו ארצה דרך נמל זה.

יו"ר המושב היה שר החינוך לשעבר אהרון ידלין, וביקשתי ממנו את רשות הדיבור. בזמן הקצר שהוקצב לי העליתי שאלה רטורית: האם יש לשמר את נמל יפו מהנימוקים שהושמעו ואין צורך לשמר את הנמל העתיק של עכו, מאחר שמנהיגים ציונים לא עלו דרכו? בדבריי קראתי כי בנוסף לשימור אתרי ההתיישבות הציונית, יש לטפל בדחיפות גם באתרים שאינם קשורים לציונות. בתום דבריי הכריז אהרון ידלין על הפסקת צהריים. לאחר שהשתנה הלך הרוח. כל הדוברים הסכימו אתי ותבעו להרחיב את מושאי השימור.

למרות זאת, נשאה העמותה שנוסדה באותו המעמד את השם "המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות", ולא קיבלה שם מכליל יותר, אך גם אם השם נראה מגביל את תחומי הפעילות, ברבות השנים פעלה המועצה רבות לשימור האתרים "האחרים". דוגמה אחת מני רבות הוא נמל יפו

תרומתה של קרן קימת לישראל למעשה השימור

יוסי פלדמן - לשעבר מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

קרן קימת לישראל היא אחת השותפות המרכזיות למעשה השימור בארץ. נקודת מפנה חשובה, שנתנה את הדחיפה לעבודת המועצה לשימור אתרים ולתחום השימור בכלל הייתה בהחלטת הממשלה שהתקבלה בקיץ 1998, כאשר ראש הממשלה בנימין נתניהו אימץ את הצעתנו להעניק למדינה שיקום של 50 אתרים היסטוריים, לציון 50 שנה להקמתה. הייתה זו התכנית המשמעותית ביותר בפעילותנו להעלאת

גבריאל הורוביץ מדריך את חברי העמותה ליד מוזאון רוקפלר, במסגרת הסיור "ירושלים בתקופת המנדט". צילום: רויטל חפץ

שמאבק על שימורו החל כבר בשנות ה-90. דוגמה נוספת היא המאבק הציבורי על שימור המושבה הטמפלרית שרונה (הקריה) בתל אביב. כידוע, הגרמנים הטמפלרים לא היו מאוהדי היישוב היהודי והמפעל הציבורי, אך המועצה, בהובלתה של תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל אביב, גילתה נחישות והתמדה והגיעו להישגים נכבדים, במיוחד לאור העובדה שמדובר באזור המע"ר של תל אביב. את התוצאות אנו רואים היום. המתחם שומר והפך לאזור בילוי ופנאי ובמרכזו החל לפעול מרכז מבקרים בניהולה של המועצה.

כאן המקום לציין את המנהיגות של נשיא המועצה שלמה הלל, יו"ר הוועד המנהל פרופ' אדריכל סעדיה מנדל והמנכ"ל עמרי שלמון, אשר מחזקים את המגמה הזו ומאפשרים ראייה רחבה של השימור והמורשת. אני תקווה, שמאמצי השימור של אתרים הקשורים למגזרים שונים תימשך, כמוכן בנוסף להצלת אתרי ההתיישבות הציונית, שהיא מטרה ראוייה בזכות עצמה.

נושא השימור למודעות הציבורית. במסגרת זו הוחלט שקק"ל תהיה שותפה פעילה בעבודת השיקום ותנהל את המערך הכספי הביצועי. בפגישתי עם ראש הממשלה בנימין נתניהו העליתי הצעה זו בשל העובדה שקרן קימת לישראל הייתה הגוף הפעיל ביותר בנושא ההתיישבות טרום הקמת המדינה. במעשה השימור נכללים אתרים רבים שהוקמו ביזמתה של קק"ל, מרכיבים בדרום ועד ביריה בצפון. תרומתה לשימור אתרים אלה, בהם בית אשל, גבולות, ניר עם, משמר הירדן, תל חי ועוד רבים אחרים, במסגרת התכנית לשיקום 50 אתרים, היא בבחינת סגירת מעגל, ומדגימה את שותפותה הפעילה בשימור המורשת.

מצפה רביבים. צילום: אלכס ליבק

מצודת ביריה. ארכיון האתר

בית שוקן וספריית שוקן. צילומים: איציק שויקי

לעורך העיתון והתמיד בכך במשך יותר מ-50 שנה. עד היום נמצא "הארץ" בבעלות משפחת שוקן.

הוא היה אספן נלהב של ספרים עתיקים וכתבי-יד עבריים ושל אמנות יהודית. בהשפעת עגנון ומרטין בובר ייסד הוצאת ספרים יהודיים (הוצאת שוקן), תחילה בברלין ולאחר מכן בארץ (בעברית) ובארצות הברית (באנגלית). מוסד אחר שהקים היה "המכון לחקר השירה העברית", שאותו העביר לירושלים לאחר עלות הנאצים לשלטון. כמו כן העביר לירושלים את ספרייתו הגדולה ואת אוספיו הנדירים.

ש"ז שוקן חי בישראל שנים מספר. לאחר מכן היה מרכז פעילותו בארצות הברית והוא הגיע ארצה מדי פעם. שוקן לא היה אדם קל, כפי שזוכרת אותו נכדתו, רחלי אידלמן. "לעתים, כאשר בא לארץ, היה מזמין אותנו לארוחה במלון, בחדר מיוחד שהזמין לשם כך במלון "השרון" בהרצליה. בחדר היה שולחן עגול ואליו עלינו, שלושת בניו שהיו בארץ, נשיהם וטפם. הוא בראש, רץ במדרגות בקלילות, וכולם רצים במעלה המדרגות אחריו. תוך כדי כך ניסה כל אחד מן הבנים לספר לו משהו. הוא השיב: 'גרוס ארטיש', גרוס ארטיש', חוכמה גדולה, כלומר אל תנסו להרשים אותי'."

שלושת בניו שחיו בארץ היו גרשום שכבר הוזכר, גדעון שהיה אלוף בצה"ל ומיכה, איש עסקים. ש"ז שוקן הקפדן הודה שהוא התקשה לחיות ב"בלגן המאורגן" שאפיין את ארץ ישראל של ימי "המדינה שבדרך", ולפי עדות נכדתו רחלי אמר לא פעם: ב"אי-סדר כזה אי אפשר להקים מדינה..."

בשנות ה-50 הודה בטעותו ובאחד ממכתביו כתב: "נוכחתי לדעת שגם באי-סדר אפשר להקים מדינה..."

ברחוב סמולנסקין בירושלים, בפאתי שכונת רחביה, מצוי בית שוקן, או כפי שהוא קרוי בפי הירושלמים - "וילה שוקן". הבית, יצירת מופת אדריכלית פרי תכנונו של האדריכל הנודע אריך מנדלסון, נבנה במחצית השנייה של שנות ה-30 של המאה שעברה לפני הזמנת איש העסקים, הפעיל הציוני והנרדבן שלמה זלמן שוקן.

לפני מספר שנים עמד הבית בפני הריסה ובמקומו עמד לקום מגדל דירות. בעקבות מאבק של שוחרי

ירושלים ונאמני שימור, ובראשם מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל - בוטלה התכנית והבית יזכה לשיפוץ ולשימור.

מיהו אותו ש"ז שוקן, שהקים את הבית? שוקן היה איש עסקים יהודי-גרמני, שהקים יחד עם אחיו שמעון רשת בתי כולבו בגרמניה הטרומ-נאצית. הרשת, בת עשרות הסניפים, זכתה להצלחה גדולה בשל טיב המוצרים שנמכרו בה ומחיריה הנמוכים. כל אחד מבתי הכולבו היה יצירה אדריכלית בפני עצמו. את רוב הונו הצליח שוקן להוציא מגרמניה לפני ההשתלטות הנאצית.

ואולם ש"ז שוקן לא הסתפק בהצלחתו הכלכלית. הוא שאף להרבה יותר - בתחומי ההיסטוריה והתרבות היהודית. לידידו, הסופר חתן פרס נובל ש"י עגנון, שלו סייע עשרות שנים מבחינה כלכלית, אמר פעם: "חביבה עליי שורה אחת של תרבות אמת מכל משלוח יד'".

שוקן היה דמות מרכזית בפעילות קרן קימת לישראל, האוניברסיטה העברית ומפעלים מרכזיים נוספים בארץ. את כספו השקיע הן בענפי התרבות השונים הן בפיתוח הארץ. בין השאר רכש את אדמות מפרץ חיפה להתיישבות יהודית ובאמצע שנות ה-30 רכש את העיתון "הארץ" מבעליו, משפחת כהן. האגדה המשפחתית מספרת כי הגיש אותו כשי לחתונת בנו גרשום (גוסטאב), שלאחר מספר שנים היה

כרוז המאבק על בית שוקן. עיצוב: צביקה זליקוביץ

שימור בית שוקן

איציק שויקי - מנהל מחוז ירושלים

בשנות ה-60 של המאה הקודמת רכשה האקדמיה למוסיקה ולמחול בירושלים את בית שוקן. עם השנים פיתחה האקדמיה למוסיקה את המתחם ושינתה אותו. לבית ההיסטורי נוספה קומה, בחזיתו הקדמית הוקם אגף חדש, וגינתו ההיסטורית נמכרה. אף שהמבנה המקורי נבלע בבניו החדש, רובו ככולו נשמר, ובשנות ה-80 זכה המבנה להיכלל ברשימת המונומנטים של ירושלים, בתכנית מתאר עיר. לאחר מכירתו בשנת 2000 לחברה יזמית התגדה המועצה לשימור אתרים להריסת המבנה. רק לאחרונה אושרה תכנית בינוי המשמרת את בית שוקן לטובת הציבור, כשבחצר יוקם מבנה חדש בן שש קומות.

פרקים, שכל אחד מהם מתרכז באירוע מרכזי או בתופעה ייחודית בקורות ההעפלה. הוא מבקש לראות בה נדבך ראשון במעלה במאבק היישוב והתנועה הציונית לעצמאות. הספר מוקדש לציון פועלו ולזכרו של אליהו דובקין, שר העלייה של "המדינה שבדרך", איש המעש והסוד של מפעל ההעפלה.

ד"ר מרדכי נאור הוא סופר וחוקר תולדות ארץ ישראל, בעבר איש העיתונות הכתובה והמשודרת ומפקד גלי צה"ל. ד"ר נאור כתב וערך עשרות ספרים ומאמרים בנושאי ארץ ישראל והעם היהודי, ובהם "100 מקומות שמורים", "כנרת - החווה והחצר, מערש ההתיישבות לאתר שימור", "סיפורי הרצליה" ו"יום שישי הגדול". משמש יועץ היסטורי-מדעי במוזאונים ובתערוכות, בין השאר במוזאון הרעות מייסודו של יהודה דקל וחבריו. עמד בראש המועצה המייעצת לניהול ולהפעלתו של בית העצמאות בתל אביב.

עבור הש"י ונשק עבור ה"הגנה". באמצעות קשריו, בזכות היותו מקובל במאהלי השייח'ים ובתוקף מינויו הביא תועלת רבה ליישוב ולאזור כולו, ועד לפרוץ הקרבות במלחמת העצמאות אף מנע שפיכות דמים מיותרת בנגב.

הספר מתבסס על מסמכים ארכיוניים, ספרי זיכרונות וראיונות אישיים, ומגולל לראשונה את עולמם התרבותי-חברתי-אידיאולוגי של המוכתרים. המחקר האקדמי בתופעת המוכתרות העברית בנגב הוא במידה רבה יד זיכרון ומתן כבוד לאלה שהלכו לפני המחנה ותרמו כה הרבה להבנה ולשיתוף הפעולה בין יהודים לברואים.

ד"ר חנינא פורת, מרצה וחוקר לשעבר במחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטת בן-גוריון בבאר שבע. פרסם ספרים ומאמרים רבים שעסקו בתולדות ההתיישבות היהודית בנגב מראשית התקופה העות'מאנית ועד לעשורים הראשונים שלאחר הקמת המדינה.

בִּים, ביבשה וגם באוויר מבט חדש על ההעפלה

מחבר: מרדכי נאור
הוצאה: ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

מפעל ההעפלה היהודית לארץ ישראל, בשנים שקדמו להקמת מדינת ישראל, הביא ארצה - בעיקר בים, אך גם בדרכי היבשה והאוויר - למעלה מ-120,000 עולים, שלא ברשות השלטון הבריטי, שניסה באלף דרכים לצמצם ואף למנוע את העלייה היהודית לארץ. ספר זה נולד בעקבות סדרת תכניות במסגרת "אקדמיה באלף" של קול ישראל. הוא כולל סקירה של מפעל ההעפלה, ולאחר מכן באים

המוכתרים העבריים בנגב סיפורם של מוכתרי היישובים העבריים וקשריהם עם השלטון הבריטי והשכנים הבדואים. 1948-1908

מחבר: חנינא פורת
הוצאה: ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

סיפורם של המוכתרים העבריים בנגב הוא גם סיפורה של ההתיישבות היהודית החדשה באזור. המוכתר מטעם היישוב צויד על ידי מוסדות היישוב, קרי ה"הגנה" והסוכנות היהודית, בניסיון המצטבר של מוכתרים ותיקים, נשלח להשתלמויות ולקורסים בשפה המדוברת ובמנהגי השבטים ולמד להשיג ידיעות

נאמני המועצה זכאים לרכוש מספרי הוצאת "אריאל" ב-20% הנחה. פרטים בטל': 02-6434540

סיורי המועצה

סיור בכפר ילדים עפולה. צילום: יעל פלד

יומיים הכולל לינה. נושא הקמפוס השנה היה "בעקבות מצפות הפלמ"ח ויישובים משוקמים בגליל ובעמק הירדן". לאור פניות רבות שהתקבלו, החלטנו לקיים מחזור נוסף בחודש יולי.

לפרטים והרשמה:

עודד גטרוייר: 052-3689605, oded@shimur.org.il
יעל פלד: 03-5086624, 052-3412872, yaels@shimur.org.il

שימור ומורשת במבט קרוב

עודד גטרוייר - מנהל מחלקת סיורים

מחלקת הסיורים של המועצה ממשיכה להרחיב את פעילותה ומקיימת שפע סיורים לחברי העמותה, לנאמנים ולציבור הרחב. את עבודת המחלקה מלווה ועדת סיורים בראשותו של גבריאל הורוביץ שפועלת בהתנדבות. הוועדה מתכנסת מספר פעמים בשנה על מנת להפיק לקחים מהסיורים שהתקיימו ולתכנן את המשך העבודה. לצדי פועלות במחלקה רכזות הסיורים המסורות יעל פלד ורויטל חפץ המטפלות בהרשמה ומלוות את הסיורים. מן הראוי לציין שההרשמה לכל הסיורים מלאה וברבים מהם אנו מקיימים מחזור שני ולעתים גם שלישי. הסיורים מתקיימים בכל רחבי הארץ בדגש מורשת ושימור. מדריכי הסיורים הם חוקרים, אנשי אקדמיה ומומחים מתחום השימור. חלק מהסיורים מלווים על ידי מנהלי המחוזות של המועצה או נציגים מהרשויות המקומיות. השנה קיימו עד כה מספר סיורים מעניינים בהם: סיור בסימן 35 שנה לפטירתו של יגאל אלון שבו ביקרנו בתחנות חייו ובבית יגאל אלון בקיבוץ גנוסר שהוקם להנצחת מורשתו; סיור "מטעמי עיראק" בעקבות הבבלים שכלל ביקור במוזאון יהדות כבל באור יהודה שבו שמעו המשתתפים הרצאה מפיה של אוצרת המוזאון אורלי בחר-לוי, סיירו במקום בליווי השחקנית ענת אביעד שהביאה קטעי הוויי ופולקלור וקינחו בטעימות ממאכלי עיראק; סיור בכפר ילדים עפולה ששימש בראשיתו ככפר נוער לילדי טהרן, ולאחר מכן שימש את בית הספר לנוטרים וכבסיס צה"ל. המשתתפים הצרו על העזובה, אך התבשרו כי במקום מתחיל תהליך שימור. אחת לשנה אנו מקיימים קמפוס מורחב בן

אנשי מחוז תל אביב הקימו ועד פעולה שהובילה מנהלת המחוז תמר טוכלר, יחד עם האדריכלים מיכל קוצ'יק ואילן פלינט, בשיתוף אדר' אמנון בר אור, אדר' סעדיה מנדל, אדר' הנוף יוסף סגל ז"ל, שמאי המקרקעין ירמי אלוני ז"ל ועוד רבים וטובים ובהם מורי דרך וחוקרי התקופה: פרופ' יוסי בן ארצי, אבי משה-סגל, יוסי גולדברג ותורמים שהתגייסו לאורך המאבק.

בשנת 2006 אושרה תכנית לשימור המתחם. עיריית תל אביב הקימה גוף ניהולי למתחם "מנהלת שרונה", מטעם חברת אחוזות החוף, ובשיתוף, ביעוץ ובהנחה של צוות השימור של עיריית תל אביב יצא הליך השימור לדרך. כיום פתוח מתחם שרונה לציבור הרחב. הבתים המשומרים מלאי פעילות והציבור יכול להתרשם מעבודות השימור. מרכז המבקרים שהקימה עיריית תל אביב הועבר לניהולה של המועצה לשימור אתרים.

לפרטים והזמנת סיורים: טל' 03-6049634

מרכז המבקרים בשרונה. צילום: חן הלוי

החצר האחורית. צילום: רותי ארבל-פסח

בית יוסף באו

במרכזה של העיר תל אביב, ברחוב ברדיצ'בסקי 9, נחבא מוזאון בית יוסף באו, מקום קטן ומיוחד שאינו מוכר לרבים.

יוסף באו נולד בשנת 1920 בעיירה קרקוב שבפולין ובשנות חייו עבר תהפוכות רבות. הוא למד אמנות באוניברסיטת קרקוב, אך במלחמת העולם השנייה נשלח לגטו קרקוב, שם עבד כגרפיקאי. האמנות הצילה את חייו ואת חיי רבים שניצלו בזכות התעודות שזיף עבורם.

עבודות גרפיקה של יוסף באו צילום: רותי ארבל-פסח

מהגטו נשלח למחנה הריכוז פלאשוב, שם נישא תוך סיכון חייו. לאחר המלחמה, עלו הוא ורעייתו ארצה ובאו הקים כמו ידיו סטודיו לגרפיקה ואנימציה. בד בבד תרם את כישוריו ליחידה סודית של חיל המודיעין.

המוזאון שוכן בסטודיו של האמן, שנותר כשהיה על שלל המכשירים שבנה, ספריו ועבודות האמנות שלו. ייחודו של המקום הוא בשילוב התחומים הרבים שבהם עסק באו: אנימציה, קולנוע, גרפיקה, ספרות והשפה העברית, כשברקע - שואת יהודי אירופה. כל אלה מוצגים דרך יצירתו המופלאה של באו שבמרכזה הומור ואהבת החיים.

פרטים ותיאום ביקורים בטל': 054-4301499

שרונה - המושבה שהתעוררה לחיים

על גדותיו המערביים של נחל איילון הקימו בשנת 1871 חברי "אגודת ההיכל", הלוא הם הטמפלרים, את המושבה החקלאית שרונה. במרכזה האורבני של תל אביב של ימינו, שכנה לפני למעלה ממאה שנה מושבה חקלאית יפהפייה ומפותחת שהקימו הטמפלרים. הם הצטיינו בפיתוח מגוון אמצעים של טכנולוגיה חקלאית, בעבודה חקלאית ובכנייה שאת חלקה אפשר לראות באתר עד היום, בזכות עבודות השימור. בימי מלחמת העולם השנייה הוכרזו הטמפלרים על ידי הבריטים כנתיני אויב וגורשו מהארץ. המקום הפך למחנה צבאי בריטי. בשלהי שנת 1948 נמסר המחנה לידי כוחות ה"הגנה", ובהמשך שוכנו בכתי הטמפלרים משרדי הממשלה השונים, עד להעברתם לירושלים. נציגויות של המשרדים ולשכת ראש הממשלה עצמה שכנו במקום עד שנות האלפיים.

המועצה לשימור אתרים יצאה למאבק ציבורי עיקש על שימור המתחם, וזה הוביל בסופו של דבר להצלתה של שרונה ולשיקומה.

טבע בסביבה

סמוך לבתיה הצפוניים של שכונת רמת אביב ג' בתל אביב, שוכנת פינת טבע קסומה ומזמינה. דרך עפר כבושה היוצאת מצומת הרחובות דרזנר וגרונר ברמת אביב ג' מוליכה צפונה דרך חורשת עצים שניטעה בקיץ 2006 על ידי עיריית תל אביב. אפשר לשוח בין העצים המיוחדים, ולהמשיך בהליכה רגלית קלילה, המתאימה לכל, במרחב הפורח בכל עונות השנה. אפשר גם לטפס על הגבעה התלולה ממזרח, או ללכת סביבה ולהגיע לאזור המערות החצובות בסלע הכורכר שבצדה המזרחי. המערות הן חלק ממערכת קבורה מימי הביזנטים ומייצגות את הצד האנושי של פינת חמד זו.

חברי הוועד המנהל: שלמה הלל - נשיא, סעדיה מנדל - יו"ר, גרשון אבני, אורי אור, ישראל ארקין, שמואל בן טובים, משה גור, מחמוד יונס, יוסף מורנו, זאב מחנאי, משה (קושה) פקמן, יצחק רוגוב, רפי רמון, אילן שלגי, דניאלה שמיר. **מערכת:** עמרי שלמון, שלמה קופל, חומי נובנשטרן. **עורכת:** עידית מי-דן. **ס' עורכת:** עירד צפירי. **הגהות:** יובל הלפרין. **עיצוב גרפי:** סטודיו ליידי מק. **דפוס:** כריכית מאירי בע"מ. **בשער:** מרכז מבקרים תחנת רכבת העמק כפר יהושע. **צילום:** עמרי אילת